

Аргыжылга айтырыы

ЧАА АВИАРЕЙС

Удавас апрель айда ажыттынар Новосибирск—Абакан—Кызыл авиарейси Новосибирск облазы, Хакасия болгаш Тываны харылзаштырган чаа шугум болур.

Ооң дугайында дугуржулгага Тыва Республика биле Хакасияның Орук-транспорт яамыларының, Новосибирск облазының администрациязының Транспорт департаментизинин, регионнар аразының «Сибирь Дугуржулгазы» ассоциациязының транспорт хөгжүлденин талазы-биле департаментиниң күүсекчи комитетинин, девискээр авиакомпанияларының болгаш «Толмачево» (Новосибирск) аэропорттун администрациязының төлээлери март 10-да атты салганнар.

Ыраккы бо регионга транспорттун хөгжүлденин хандыраы чугула дээрзин Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол Россияның Чазаның Даргазы Владимир Путин-биле чоокта чаа болган ужуражылгазынга база сайгарып чугаалашкан.

Россияның Транспорт яамызы Тываның аэропорт ажыл-агыйын хөгжүдеринин айтырыгларын 2013-2015 чылдарда планда кириген.

«Тува-Онлайн» медээлер агентилели.

Аныяктар чылынга

ДАҢГЫНА биле ТАЖЫ

Вице-мисс Аялга Монгуш.

Даңгына – Олча Иргит биле Тажы – Начын Донгак.

2009 чылды Аныяктар чылы кылдыр чарлаан. Ынчангаш бо талазы-биле хемчеглер найысылал Кызылда эвээш эвес эртип турар. Оларның бирээзи «Мисс и мистер студенчества-2009» деп көрүлдө март 14-те Улусчу чогаадылга бажыңыга болуп эрткен.

(Уланчызы 2-ги арында).

Тыва Республиканың Саналга палатазында ЧЕТПЕСТЕРНИ ТОДАРАТКАН

Тыва Республиканың Саналга палатазының 2009 чылдың март 6-да болуп эрткен коллегиязының хуралында «Туран хоорай.Эмнелге» тудуг объекттинге көрдүнгөн бюджет акша-хөреңгизинин сорулгалыг болгаш ажыктыг ажыглаттынып турарын хынаанының түңнелдери-биле отчетту сайгарып көргөн.

Хыналданың түңнелинде илерээни болза, ол тудугтун тудуу экспертизаның чөп деп көргөни түңнел чокка база частырыгларын эткен ажылчын төлөвилелдин бадыткалы чокка эгелээн болгаш уламчылаан болуп турар. Капитал тудуг эргелели чагыкчы-тудуг ажыл-чорудулгазының функциязын чогуур деңгелде эвес чорудуп турар. 2003 чылдан эгелеп бо тудугта үш тудуг организациялары солушкан. Оларның ийизи тудугну тударының болгаш ону үе-шаанда ажыгдалга кириер дугайында керээде көрдүнгөн хүлээлгезин күүседип шыдаваан. Факт-барымдаалардан алырга, тудуг 35000,0 муң рубльден 62068,33 муң рубльге чедир аартаан бооп турар.

Капитал тудуг эргелели подряд организацияларынга черек кырында кылдынган ажылдарның хемчээлинин өртөөнүн кырынга акша-хөреңги шилчидери-биле бадылаттынмаан КС-3 хевирнин справкаларын чаңгыс эвес удаа берип турган фактылар илерээн. Оон түңнелинде чагыкчы-тудугчу хүлээлгезин чогуур деңгелге күүсетпейн турганындан эргелел бюджетке 25060, 15 муң рубль каражаны чедирген болуп турар. Отчетту өөренип көргөнинин түңнелинде, хыналданың материалдарын Саналга палатазы республика прокуратуразының чорудар шийтпирни хүлээп алган.

Оон аңгыда коллегияга муниципалдыг тургузуг Кызыл хоорайның өскүс уругларның ажаалда-тежээлде болгаш хайгааралының акшаландырышкынының хандырылганын болгаш оон чарыгдалының хыналдазының түңнелдеринин дугайында чугаалашкан. Хыналданың тодаратканы болза 2007 чылдың декабрь 26-да Тыва Республиканың Чазаның Даргазының «ТР-ниң Өөредилге, эртем болгаш аныяк-

тар политиказының яамызының, ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының бүрүн эргелерин хандыраының дугайында» № 239 Чарлыын езугаар Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызының структуразынга ажаалда-тежээлде эргелелин алды кижжи составтыг кылдыр тургузары көрдүнгөн турган. Хыналда болуп турар үеде республиканың Өөредилге яамызының штаттыг расписаниесинде ук эргелел чок болган.

Килдис юридиктиг албан черлеринин даңызында 2008 чылдың сентябрь айда бүрүткеттинген. Ынчалза-даа ведомстволарның адаанда турар албан черлеринин даңызында ажаалда-тежээлде болгаш хайгааралдың муниципалдыг кезектери көрдүмзүн болганындан хыналда болуп турар үеде айыптыг килдистиң акшаландырышкыны болдунмай келген болган. Орулгаларның болгаш чарыгдалдарның сметаы база штаттыг расписание бадылаттынмаан турда-ла, Кызыл хоорайның ажаалда-тежээлде болгаш хайгаарал килдизинге ажылдакчыларны хүлээп ап, акша-шалыңын төлөп бербейн турган болган. Саналга палатазы өске-даа хөй четпестерни илереткен.

Коллегия отчетту өөренип көргөнинин соонда, илерээн частырыгларны чайладыры-биле хүлээп алган шийтпирлерниң дыңнадыын Өөредилге яамызынче, дыңнадыг-чагааларны Тыва Республиканың Чазаның Даргазынче болгаш Тыва Республиканың Улуг Хуралынче чоруткан.

А.АРАНДОЛ,

Тыва Республиканың Саналга палатазының эрге-хоойлу болгаш информация-аналитиктиг хандырылга эргелелинин начальниги.

Шеригден байыр СЕТКИЛИВИС СӨНҮ

Далай кыдыы Североморск деп хоорайда «Адмирал Ушаков» аттыг корабльде шериг хүлээлгезин эрттирип турар тыва оолдар байыр чедиришкенин чагаавысты төрөөн Тывавысче «Шын» солунну таварыштыр бижидивис. Тывадан айттарыывыста 30 кижжи турдувус. Кажан Североморск хоорайга келиривиске, шуптувусту тарадыр октапкан. Ам Тывавыстың аңгы-аңгы кожууннарындан 10 тыва оолдар чаңгыс корабльде бис. Эрте берген-даа болза,

АВАЛАРГА

Авай, мени өртемчейге чаяап кагдың,
Ажыл-ишке өөреткен сен, ынак авай,
Четтиргеним авам сеңээ илередип,
Черге чедир мөгеер мен, эргим авай.
Ам бо хүнде оолдарыңар улгаткан бис.
Албан шериг солдаттары апарган бис.
Авам сени өөртүп каар дээш,
Айдың дүне бижип ор мен.
Чайның башкы хектер эдер үе турда,
Частып үнгөн чечек-чимис элбеп турда,
Тывавыстың эзир куш дег эрлери бис
Тывызыксыг аалывысче чанып кээр бис.

ДҮРГЕН ЧЕТСЕ

Танды Тыва өңгүр чараш чечектери
Тааланчыг дүштеримге кирип кээр-дир,
Шак-ла ынчан отгуп келгеш, уйгум келбес,
Сагынганым Тывам бодап уяраар мен.

ачаларывыска, акыларывыска, кырган-ачаларывыска
Ада-чурт камгалакчызының хүнү-биле, бүгү тыва чонга
Шагаа байырлалы-биле база аваларывыска, кырган-
аваларывыска, угбаларывыска, дунмаларывыска,
төрелдеривиске Марттың сези-биле байырывысты
чедирип, кан дег кадыкшылды, аас-кежикти, быжыг
ынакшылды, ажыл-херээ бүдүп чоруурун сеткиливис
ханызындан күзеп, Айдың Чамбалдың дараазында
одуругларын сонуургаттывыс.

Эрикке кээп дыңзыг каккан чалгыт
Эргим, чылыг, чараш сөстөр сөглөвес-тир,
Төнчүзү чок ак-көк дээр дег калбак далай
Төрөөн черим делгемнерин солувас-тыр.

Соңгу далай кыдыын орта эрикке
Солун, хөглүг хөөрежип ортулаар бис,
Төрөөн черин чараш-каазын уктап-сурап,
Тывавыстың төлдери бис ырлай бээр бис.
Тывавыстың делгемнерин сактып кээрге,
Дыңгылдайлаан хөөмей-сыгыт дыңналып кээр.
Чечек чыттыг тайгаларга дүргөн четсе,
Сеткилимниң чараш сөңүн сөңнезимзе.

Силер бүгүдеге чаагай күзээшкinner-биле
оолдарыңар, дунмаларыңар, чаңгысклассчыларыңар
болур: Айдың Чамбал (Эрзин), Айдың Куулар
(Эрзин), Юра Хертек (Бай-Тайга), Оюн-оол Хертек
(Мөңгүн-Тайга), Жена Иргит (Мөңгүн-Тайга), Белек
Дак (Улуг-Хем), Аржаан Докулак (Кызыл), Аян
Чамзын (Кызыл), Алим Сендажы (Чеди-Хөл).

Североморск хоорай.

ДАҢГЫНА биле ТАЖЫ

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

Конкурстун организакчылары — Кызыл хоорайның аныяктар комитети, деткикчилери — «Юбилейный» автокомплекс, «Фаберлик» компаниязы, Россияның аныяктар эвилели дээш, оон-даа өске.

Студент оолдар, кыстар аразына болуп эрткен бо конкурска ТКУ-нун аңгы-аңгы факультеттери, автоорук техникуму, уран чүүл училищези, көдээ ажыл-агый техникуму, эмчи болгаш хоорайның №1, №10 училищелеринин төлээлери киришкен. Алды кезектен тургустунган чидиг демиселге эң-не онзагай кылдыр илереп үнгеннерин

аттары бо: конкурстун «Спорт» деп кезээнге Шораан Салчак, ол аар шойну 65 катап көдүргөн, Аялга Монгуш (ТКУ филфак), Снежана Намнай (№1 училище), Шеңне Тас-оол (эмчи училищези) «Уран талант» деп номинацияга чараш ыры болгаш танчызы-биле көрүкчүлөргө сонуургалын хаара тутканнар. Эң-не солун номер Шораан Салчактын болган: ол Верка Сердючка болуп алгаш, хөглүг-баштак ырыны күүсеткен. Бола номинацияга киришкен оолдар, урулгарның кайызы-даа тиелеп

Кол шаңнал даңгына
Олча Иргитте.

болуп турган, олар ол хире талантылыг, чараш чүүлге ынак дээрзин көрүкчүлөр эскерген боор. Уран чүүл училищезинин сургуулу Начын Донгак «Дыңгылдайның» аялгазына үдеткеш, Пушкинниң «У лукоморья дуб зеленый» дээш эгелзэн кайгамчыктыг одурулгарын номчуй бээр, залга ол бир янзы дынналып, тоолчургу чараш байдалга сеткил-хөөн чайгаар туттурар.

«Национал костюм» деп көргүзүгө орус кыстар сарафанныг, кокошниктерлиг, оолдар угулзалай даараан хейленерлиг үнүп кээрге, бир янзы солун көстүр болду. «Мисс национальный костюм» деп номинацияга Сагаан Амбармаа (уран чүүл училищези) төлөпиг болган, а «Мистер национальный костюм» — Айдың Сарыглар (политех) болган.

Көрүкчүлөр шупту аныяктар болганда, чалыы кыстарның купальник кедип алгаш бодун көргүзери улуг сонуургалды болдурган. Бо урулгарның аразындан жюри Алина Минаеваны эң чараш деп түңнээш, «Мисс совершенство» деп шаңналды аңаа берген. А эң-не кол шаңнал — «Студентилерниң даңгыназы-2009» Олча Иргит (ТКУ), «Студентилерниң тажызы-2009» Начын Донгак (уран чүүл училищези) олар болганнар. Олар чайын Кызылдың мурнундан «Мисс и мистер Альма Матер» деп мөөрейге киржирлер.

Бо чергелиг конкурстар дөмейлешек, чамдыкта узамдыга бээр таварылгалар турза-даа, кезеге келген оолдар, урулгар эшөөрү-биле каткы-хөглүг, культурулг дыштанып алганнар.

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛ.

Авторнун тырттырган чуруктары.

Конкурс чезинде.

«Верка Сердючка».

ХЕРЕГЛЕКЧИЛЕРНИҢ ЭРГЕЛЕРИ ДЭЭШ...

Хереглекчилерниң эргелерин камгалаар база кижиниң чаагай чоруунун камгалалының адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республикада эргелериниң ажыл-херээниң бир кол угланышкыны хереглекчи кижиниң эрге-ажыын камгалаары болур.

2008 чылда эргелел чери 15 аңгы хевирниң ажыл-агый черлеринге 695 хыналдаларны чоруткан. Ол хыналдаларның түннелинде хоойлуга дүүшпес 365 хажыдышкынар илереттинген. Оң дөрттүн бир кезээден хөйү — хереглекчи кижиге чедирген турар ужурулг садыгда делгээн бараанның чок болза кижиге чедирер төлөвирлиг ачы-дузаның дугайында чугула болгаш шын дыңнадыг-информацияның хереглекчи кижиге долзуу-биле чедиртинмээни база садыг дүрүмнерин хажыдар чоруктар, шынарынга дүүшпес, чок болза ажылгаар, эдилээр хуусаалары төне берген бараан-сараан аймаан садыгда шыгжап, делгеп, садып турары, бараанның шынарын бадыткаар эдеринчи документилерниң четче эвези дээш, оон-даа өске хоойлу хажыдышкынары-дыр.

Төлөвирлиг ачы-дуза чедирерде хереглекчи-биле чардынган көрээлерде хоойлуга дүүшпес, хереглекчинин эргелерин кызыгаарлаан негелделерни ачы-дуза чедиркичелериниң кирип турары база бо-ла илерээр. Хыналдаларның түннелинде илерээн хажыдышкынарның 80 ажыг хууун эргелел чери үезинде чайладып соксаткан. Чоруткан хыналдаларга үндезилеп, эргелел черинин удуртулгазы ниитизи-биле 533,9 муң рубль

түннүг 340 торгоалдарны хоойлу хажыдыкчыларынга хамаарыштыр үндүргөн.

Эргелел чериниң ажыл-чорудулгазының база бир кол угланышкыны, кичээнге салыр чүүлү — хереглекчилерден кирген, оларның эрге-ажыына хамаарышкан бижимел билдиришкиннерни азы хомудал бижиктерни сайгарып, өөренип көөрү болур. 2008 чылда эргелел черинге 100 бижимел билдиришкиннер хереглекчилерден кирген. Оларның 70 ажыг хууу садыгга, 19 хууу коммунал ачы-дузаның шынарынга, арткаанары хөй-ниитиниң кемненилге база амыдырал хандырылганың ачы-дуза чедирер албан черлеринге хамаарышкан болуп турар. Садыг талазы-биле хомудалдарның барык 60 хууу чиг эт болгаш хереглек барааннарының шынарынга хамаарышкан. Оларның эң-не хөйү мобилдиг телефоннарның база электри күжү-биле ажылдаар бажың эт-сезиниң, идик-хеп аймааның, автомашиналарның багай кылган шынарынга хамаарышкан билдиришкиннер болган. Билдиришкиннерни эргелелдин специалистери сайгарып көргениниң түннелинде, кирген хомудалдарның чартык кезинин хоойлу хажыдыкчылары эки тура-биле хереглекчинин талазынче кылдыр шийтирлеп берген. Ол ышкаш 31

хомудалдарга хамаарыштыр саткан бараанның азы чедиртинген ачы-дузаның өртзөн (92 муң ажыг рубль түңге) хереглекчиге дедир эгиттирген, 6 хомудалга шынары куду болган бараанны өске эки шынарлыг бараанга орнаттырган база 9 хомудалга хамаарышкан садыгның, хөй-ниитиниң кемненилге черлеринин, коммунал ачы-дуза талазы-биле хажыттыг четпестер чайлаттыгган, а 4 хомудалга үндезилээш, садыгда саттынып турган шынары куду, үрелген аш-чем аймаан садыгларын хораан.

2008 чылда 12 шийтирлээри нарыдай берген чөрүлдээлиг хомудалдарга хамаарыштыр судче негелде билдиришкиннерни тургузуп, хереглекчинин эргезин судка камгалаар талазы-биле ажыл чоруттунган. Ол билдиришкиннерниң 7-зи хереглекчилерин садып алганы мобилдиг телефоннарынга, автомашинага, ноутбукка хамаарышкан, 2 билдиришкин бажыңга салдыгган пластик соңгаларның шынарынга, ийизи электри чырынының күжүнүн улгатканындан ток-биле ажылдаар эт-херекселдин үрелгени дээш, бирээзи шынар чок чылыдылга хандырылгазы дээш судка көрдүнгөн. Судче кириген билдиришкиннерге хамаарыштыр хереглекчи кижиниң негелделерин долзуу-биле хандырып, оон негелдезинге дүүштүр ниитизи-биле 177930 рубль түңнү хереглекчинин талазынче кылдыр шийди берген. Ол түңден 28500 рубль мораль талазы-биле когаралды чедиргени дээш хоойлу хажыдыкчылары хереглекчиге төлээр кылдыр шийткен түң болуп турар. База 2 билдиришкинге хамаарыштыр суд хереглекчи-биле хоойлу хажыдыкчызының аразынга чаргы уламчылавазы-биле чөпшээржилгениң дугуржулгазын үндүрүп бергениниң түннелинде

хоойлу хажыдыкчызы хереглекчиге 7290 рубльди эки тура-биле эгиткен.

Хереглекчилерин эргелерин камгалаарының дугайында хоойлунун негелделерин хажыттырбас сорулга-биле 2008 чылда эргелелдин специалистери хереглекчилерге дуза көргүзери-биле 798 катап аас-биле аргасүмени берип, оларга 318 бижимел негелде-хомудалды тургузарынга дузалашкан.

Эргелел хереглекчи кижиниң эргелерин камгалаар сорулга-биле 2008 чылда тус чериниң бот-башкарылга органнары, юридиктиг албан черлери база хууда сайгарлыкчылар-биле демниг ажылды чорудуп, олар-биле 19 катап хереглекчилерниң эргелеринге хамаарышкан айтырылганы шийтирлежири-биле хурал-суглаалар эрттиржиринге киришкен.

2008 чылдың дургузунда эргелел чери садыг ажылдакчылары-биле «Хереглекчилерниң эргелерин камгалаар дугайында», «Таакпылаарын кызыгаарлаар дугайында», «Сүт болгаш сүттен кылган продукцияның техниктиг регламентизи» деп Федералдыг хоойлуларның, «Чамдык хевирлерниң барааннарын садыгларының дүрүмнеринин» негелделерин сагырынга хамаарышкан айтырылганы өөөдири-биле 15 семинарларны республиканың 12 чурттакчылыг черлеринге эрттиржиринге киришкен.

Хереглекчилер хоойлузунга хамаарышкан дузалал удуртулга-бижиктерни семинарлар үезинде сайгарлыкчыларга тараткан.

Людмила САЛЧАК,

Хереглекчилерниң эргелерин камгалаар база кижиниң чаагай чоруунун камгалалының адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республикада эргелелинин удуртукчузунун хүлээлгезин күүседип турар.

ОНЗА КИЧЭЭНГЕЙНИ УГЛАНДЫРЫП ТУРАР

Эрткен чылдың февраль айда Россияның Президентизинин Чарлы-биле Наркотиктерни контрольдаар органның ажилдакчыларының профессионал байырлалының хүнүн март 11-де кылдыр тургускан. Россияның Наркотиктерни контрольдаар федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле Эргелелиннің начальниги **Александр Светличный-биле** оларның ажил-чорудулгазынга хамаарыштыр кыска чугааны кылдырыс.

— **Александр Алексеевич, чоокта чаа Силерниң профессионал байырлалыңар эрткен болгай. Ону кандыг түннелдерлиг болгаш тура-соруктуг уткудунар?**

— Наркотиктерни контрольдаар органның кол сорулгазы Россияның хамаатыларының кадыын камгалаары болур.

2008 чылда РФ-тиң Наркотиктерни контрольдаар федералдыг албанның ТР-ниң талазы-биле Эргелелиннің наркотиктерни хоойлуга чөрүштүр сайгарар адырга 343 кем-херек үлгедиглери бүртүктинген болгаш 800 кг хире наркотиктерни хавырган.

Чыл иштинде бүртүктинген кем-херек үлгедиглеринин 47-зи бөлүк кем-херек үлгедиглеринге хамааржыр, ол көргүзүгнү 2007 чылга деңгээрге, 20 хуу өскөн болуп турар. Бистиң Эргелелдин ажилдакчылары 2008 чылдың дургузунда 12 организациястыг кем-херек бөлүктөрүнүн, наркотиктер саарып турар 10 черлерни, чажыды-биле эрттирер сорулгалыг 3 ажил-чорудулганы үзе шапкан, 1,5 млн. рубльдин акша-хөргөзүнгө сайгарар деп турган 5 фактыны ажиткан.

Эрткен чылын элээн дүвүрээзининг байдал тургустунуп келген, ол бо чылын бадыткаттыган. Тыва же героинни идепкейлиг киририн кордап турар апарган. Ону бистиң республиканың девискээринге бүдүргөн гашиш-биле солчурунга ажылгап турарлар.

Бистиң ажилдакчыларыбыс республикада чаа кем-херек үлгедиглерин ажадып турар. Чижээлээрге, бо чылын наркотикти бүдүрер талазы-биле чажыт цехтин ажил-чорудулгазын үзе шапкан. 2009 чылдың бо эрткен айларында 226 кг наркотиктиг чүүлдерни хавырган.

— **Республикада наркотиктерге удур ажил чорудар комиссияның ажилын кайы хире ажыктыг деп бодап турар силер, Александр Алексеевич?**

— Республикада наркотиктерге удур ажил чорудар комиссияның ажилын ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оол удуртуп турар болгаш Тывада наркотиктер-биле холбашкан берге байдалче улуг кичээнгейни салып турар. 2008 чылдың ажилының түннели-биле 2009-2010 чылдарда республиканың наркотиктерге удур ажил чорудар программасын ажилдап кылган болгаш ТР-ниң Чазааның доктаалы-биле ону бадылааш, хүлээп алган. Ында үнүп турар черлик конопляны узуткаарынга 35 млн. рубльди республика бюджетинден үндүрүп бээри көрдүнүп турар.

2008 чылда наркотиктерге удур комиссияның хуралынга нарко-манияның профилактиказының дугайында айтырыгны сайгарып чугаалашкан, ооң ажил-чорудулгазынга шажын организацияларының төлээлерин кириштирген болгаш чурттагыч чонга наркология талазы-биле дузаны сайзыраңгайжыдарының хемчеглерин сайгарып чугаалашкан. Бо чылын республиканың наркотиктерге удур комиссиясының хуралынга моон мурнунда хүлээп алган шийтпирлерни амыдыралга боттандыра-рынче кичээнгейни угландырып турар. Тодаргайлаарга, республикага наркотикке удур пропаганданы болгаш социал рекламаның айтырыгларынче кичээнгейни угландырып турар. Үнүп турар черлик конопляны узуткаарының айтырыгы — онза кичээнгейниң төвүнде.

— **Афган оруу-биле кээп турар наркотиктерге хамаарыштыр Москвага парламентке чугаалашканын тайылбырлап болур силер бе, Александр Алексеевич? Наркотиктиң айылының дугайында күрүениң эң-не бедик деңгээлинде чүге чугаалажып турар апарганы?** Ол дүвүрээзин, шынап-ла, үндезининг турган бе?

— Ол дээрге эң-не чугула

болгаш үезинде болуп турар чугаадыр. Күрүне удуртукчуларының дүвүрүп турары үндезининг. Эрткен чылын Тыва же героинни киририн кызыткан каш-даа кижилер турганын мен демин чугааладым чоп. Бо аар наркотикке негелде республикада тыптып келгенин бадыткап турары ол-дур. Ол Россияның девискээринче героинни кири сөөртүп турары-биле холбашкан болуп турар. Бо героин Афганистандан кээп турар.

Афган кокапының оруунун айтырыын февраль 19-та Москвага парламентке дыңнаан, а ол ышкаш март 4-те Күрүнениң наркотиктерге удур комитетининг калбак хуралына база сайгарып чугаалашкан, ол хуралга мен кириштим. КНУК-тун составында Россия Федерациясының Чазак кижигүннери — сайыттар кирип турар. Ол ужуражылгага Наркотиктерни контрольдаар федералдыг албанының директору Виктор Иванов илеткел кылгаш, мынча деп чугаалаан:

— Афган героин Россияның ажилдаар назылыг идепкейлиг аныктарын «чип» турар апарган. Чуртта бир дүн-хүн иштинде шериг чоруур назылыг 82 анык амы-тыннандан чарлып турар, өскээр чугаалаарга, бир чылда 30 муң кижиги. Хүн бүрүде 250 анык кижилер наркоманнар болу берип турар. 2001 чылда Афганистанче АКШ-тың болгаш НАТО-нун шериглерин кирген соонда, чеди чыл иштинде, опияттын бүдүрүлгези 44 катап өскөн дээр болгай.

Аңаа холбаштыр Россияның наркотиктерниң саарылгазын контрольдаар Федералдыг албаны ажил-чорудулгазының мурнады угландырып 3 сорулгазын тодараткан: делегей угланышкыны, бирле дугаарында, Казахстан-биле кызыгаарны долзуу-биле контрольга алып, наркотиктерни бөлүү-биле сайгарып турар кижилерге хамаарыштыр кеземче херээн шыңгырадыр.

Борта немер каар чүүл болза, кызыгаарда чыдар бистиң республикага ол айтырыг база чиди-биле тургустунуп турар. Бистиң ажилдакчыларыбыс даштыкыдан наркотиктерни республика девискээринче кирибизинче онза кичээнгейни угландырып турар.

Эргелелдинг парлалга албаны белеткээр.

Эртем болгаш амыдырал

УЖУРАЖЫЛГАЛАР

2009 чылдың бир айда «ТГШ-ге ужуражылгалар» деп төлөвилелди эртемденнер В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шин театрының артизи, «Чиңгис-Хааның чажыды» деп кинонун кол ролунун ойнакчызы Эдуард Ондар-биле ужуражылга-биле ажыткан.

Март 11-де Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институтунга кылдыр немец эртем ажилдакчызы, Германияның Франкфурт хоорайда Гете аттыг университединин аспирантызы Моника Ринд-Павловскини чалаан. Ол тюрколог мергежилди, 7-8 аңгы дылдарны, Европаның кол дылдарындан аңгыда, кыдат, турк дылдарны билер. Амгы үеде «Кыдаттын тываларының дылында тайылбыр домактар» деп эртем ажилын кылып турар. Ажылының аайы-биле ол 2007 чылда Кыдат Улус Республикада Синьзянь-Уйгур автономнуг районун Алтай можузунда тываларга чораш, үш неделя дургузунда чыып алган материалдары-биле эртемденнерни таныштырган.

Ооң кылган илеткели-биле алырга тывалар Кыдаттын Россия, Моол, Казахстан-биле кызыгаарлашкан черинде Аккаба, Ханас, Хом деп үш суурда бөлүк-бөлүү-биле чурттап турар. Кыдатта амгы үеде туризмниң сайзырааны-биле ук суурлар туризм төптери болуп, хей санныг туристерни хаара тудуп,

сонуургадып турар. Кыдатта тываларның амгы үеде чедир национал биче улус деп эрге-байдалы чок. Олар сарыг шажын чүдүлгелиг. Кыдатта тываларның аразында улуг назылыг кижилерниң дылы тыва литературлуг дылга элээн чоок, ортумак болгаш анык назылыг кижилер тыва болгаш казак азы моол дылдарны холуп чугаалаар деп чүүлду ооң тырттырып алган үн бижидилгелери херечилеп турар. Тыва дылын өөренир аргазы чок болганда (суурларда казак болгаш моол школалар бар), Кыдатта тывалар моол школаларже баар ужулга таваржып турар. Дылы төрөлдешкек-даа болза, казак школаларже өөреникчилерин барбас чылдагааны — чүдүлгезинин чаңгыс эвезинде.

Моника Ринд-Павловски ажилын уламчылаары-биле бо чылын база катап ырак черде тыва төрөлдешкек чоруунга белеткенип турар. Ынчангаш ол үш айның 26-га чедир бистиң республикага тыва болгаш орус чугаадылы-биле ажилдаар сорулгалыг.

Бистиң корр:

ТОДАРГАЙ СОРУЛГАЛАРНЫ САЛГАН

Чөөн-Хемчик кожуунун Төлээлекчилер хуралы болгаш кожуун чагыргазы эрткен 2008 чылдың түннелдерин үндүрүп, 2009 чылда кандыг сорулгалар салдынып турарының дугайында хей кижиги кижикчилер калбак хуралды бо хүннерде эрттирген.

Кожуун чагыргазының даргазы А.Н. Түлүштүн кылган илеткелинден алгаш көөрге, эрткен чылын чоннун чайгаар өзүлдези 347 кижиги болуп, 587 чаш уруг төрүттүнген. Чоннун өлүп хораар чоруу кызырылган. «Чурттаар оран-сава» деп мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелди боттандырып, кожуунда 30 бажыны амыгдалда кириген. Хорум-Дагның көвүрүүн септээрине бюджеттен 300 муң рубль чарыгдаттыган. «Өг» деп биче бүдүрүлгө Чыргакыга 8 млн. ажыг рубль-биле көвүрүгнү туткан. Кем-херек үлгедиг болгаш мал ооруну саны кызырылган. Кожуунда хууда мал өстүрүп турар малчынардан 25 кижиги «беш муңчу», 10

кижиги «муңчу» деп аттарлыг. Хууда арааттардан «Даг-Ужу», «Белдир» болгаш «Улан-Бура» бүдүрүлгелер уксаалыг бүдүрүкчү малдарны садып ап, уксаажыдылга ажилын экижидип турарын мактаан.

Хуралдың кижикчилери амгы бо тургустунуп турар саң-хөө кризисинге торулбайн, ону ажып эртери-биле кожуун, хоорай, сумулар демнежип тургаш, 40-50 га суггатыг шөлдерге тараа культураларын, картошканы тарыырын планнап, күш-ажылдың хоочуннарынга, Маадыр иелерге, инвалидтерге материалдыг дузаны чедирерин дугурушкан.

Оолак КАРА-САЛ.

Чыраа-Бажы сумузу.

«Телефон терроризми»

ОЮН-БАШТАК ОРААШТЫГ

2008 чылда республикага «телефон терроризмининг» таварылгалары болган: харылзааның телефон каналдарын ажылгап, террорисчи уткалыг 4 билдингир-ле меге дыңнадылгар демдеглеттинген, ооң иштинде республиканың ниити өөредилге школаларында частыр чүүлдүн айылы барының дугайында — 3 база Кызыл хоорайның ЧЭТ-те — 1. Бо бүгү факт-барымдааларга хамаарыштыр РФ-тиң КК-ниң 207 чүүлү-биле кеземче херектерин оттурган (терроризм талазы-биле меге медээ). Ат-сывын ада-вайн дыңнаткан мындыг дыңнадылгарның авторлары болганчок-ла элээдилер болгаш боттарының коргудушкунун боттандырып шыдавас кижилер болур-даа болза, ооң-биле кады кайы-даа таварылгада частыр чүүлдер тывылбаандаа болза, айтырыгның чидин кудулатпайн турар. Бис шупту — Тыва-даа, Россия Федерациясының кайы-даа регион база даштыкыда девискээр тургузгалары-даа терроризмининг илерээш-

кининден камгалаттынмаан бис деп чүүлду бодаар ужуруг бис.

Иштики херектер органы-биле кады чоруткан ителге-оперативтиг хемчеглерниң түннелинде ат-сывын адавайн, меге медээлер дамчыткан 4 күүседикчини илереткен. Ынчаарга 2008 чылдың март 13-те 16 шак 59 минута турда ТР-ниң Хамааты камгалалының болгаш онза байдалдар агентилелиннің чаңгыс аай диспетчер албанынче билдинмес кижиги долгааш, Кызылдың №3 школазында бомба салганының дугайында дыңнаткан. Хоойлу-дүрүм камгалаар органның кылып чоруткан ажилының түннелинде, кичээлдер үзерин бодаан ол школаның өөреникчизи Х-ны илередип тыпкан. Материалдарны Кызыл хоорайның ИХЭ-че дамчыткан.

2008 чылдың апрель 19-та 8 шак 30 минута турда ТР-ниң Чазааның Бажыңың Кызылдың ЧЭТ-ти чазылдыраары-биле кыжыган ме-дээни телефон-биле база-ла ат-

сывын адаваан кижиги дамчыткан. Бир шак эрткенде, ЧЭТ-тиң санитар-үлетпүр лабораториязынче база-ла чазылдыраары-биле коргудуп долгааннар. Истелге-оперативтиг хемчеглерни чоруткан соонда, херээжен хамааты Д-ни илередип тыпкан. Байысаалга үезинде ол миннип турар өчүктү берген. Кызыл хоорайның ИХЭ-ниң Истелге эргелели бо хамаатыга хамаарыштыр кеземче херээн оттурган.

2008 чылдың май 20-де 12 шак 54 минута турда ТР-ниң Хамааты камгалалының болгаш онза байдалдар агентилелиннің №1 диспетчер албанының дежурный пултузунче Шагаан-Арыгның №1 школазында частыр чүүлду салганының дугайында медээ кирген. Ат-сывын адавайн долгаан кижиги частышкын эртен 11 шакта болурун дыңнаткан. Оперативтиг албаннарның кады ажилдаанының түннелинде Шагаан-Арыгның №1 школазының өөреникчилерин илередип тыпкан.

РФ-тиң Федералдыг айыыл чок чорук албанының Тыва Республикада эргелели өөреникчилеринин бо медээлерге хамаарылгазының дугайында материалдарны иштики херектер органнынче чоруткан. Кеземче херээн оттурган.

Террорисчи сорулгаларга телефон харылзаанын ажылгаан кандыг-даа факт-барымдаа кижилерин амы-тынынга айыылды тургузуп турар болганда, күш ажылгаар структуралар болгаш хоойлу-дүрүм камгалаар органныр ону допдораан кичээнге алып дээрзин өөренип көөрү эргежок чугула. Болуушкун болган черже озалондактан камгалал, эмчи, өрт албаннарының база хоойлу-дүрүм камгалаар органның специалистери үнер. Салып каан частыр херекселдерни илередип тыварының талазы-биле хемчеглерни чорудар. Оран-бажындан кижилерни чайладыр көжүрер. Ниити өөредилге черлеринге бүдүн хүн

дургузунда өөредилге чорудуу үстүр. Бо бүгү «телефон терроризминден» когараан албан черлеринге, организацияларга база хамаатыларга элээн улуг материалдыг болгаш моральдыг когаралды чедирип турар.

Россияның хоойлуларын езугаар террорисчи уткалыг билдингир-ле меге медээлер дээр кеземче харысалгазы 14 хардан эгелээр, ынчангаш ындыг арга-биле кичээлдерин үзер деп шийтпирлээн өөреникчилерин оюн-баштаа безин кеземче чок артпак. Кеземче шийткелинден аңгыда, ат-сывын ада-вайн медээ берген назы четпээр азы оларның ада-иелери база азыракчылары судун шийтпирин езугаар бооп болур турган частышкынның уруктарын чайладырынга база частыр херекселди дилээринге киришкен бүгү албаннарның кириген негелделерин езугаар акшаны база төлээр ужурулуг.

РФ-тиң федералдыг Айыыл чок чорук албанының Тыва Республикада эргелелиннің парлалга албаны.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Тыва Республикада күш-культура болгаш спорт дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың декабрь 24-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2009 чылдың февраль 5-те чүдүдүз деп көргөн

1 эге. Ниити дүрүмнер

1 чүүл. Бо Хоойлунун хоойлу-дүрүм езугаар таарыштырар чүүл

Бо Хоойлу Россия Федерациязының Конституциязынга, федералдыг хоойлуларга, Тыва Республиканың Конституциязынга, Тыва Республиканың хоойлуларынга дүүштүр Тыва Республикада күш-культура болгаш спорт талазы-биле ажил-чорудулганың хоойлу-дүрүм, организастыг, экономиктиг болгаш социал үндесиннерин тургузуп, Тыва Республикада күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүнө политиказының принциптерин тодарадып турар.

2 чүүл. Бо хоойлуда ажыглаттынып турар кол билиглер

Бо Хоойлунун сорулгаларына дараа-зында кол билиглерни ажыглап турар:

1) спорттун национал хевирлери - чурт-такчы чонун Тыва Республиканың девискээринде этниктиг бөлүктөрүндө бурун шагдан бээр тургустунуп келген, социал-культурлуг угланышкынын болгаш сайзырап турар спорттун хевирлери (национал тыва хүреш, аът чарыжы, ча адары);

2) күш-культура хемчеглеринин азы спорт хемчеглеринин организакчызы - күш-культура хемчеглерин болгаш спорт хемчеглерин бодунун эгелээшкени-биле эрттирип турар база (азы) ол хемчеглериниң белеткел-инин болгаш эрттиреринин организастыг, саң-хөө болгаш өске-даа хандырылганын боттандырып турар юридиктиг эргелиг албан чери азы хуу кижилер болур;

3) албан езузунун күш-культура хемчеглери болгаш спортчу хемчеглер - Тыва Республиканың, Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының күш-культура хемчеглеринин болгаш спортчу хемчеглеринин календарь планында кирген күш-культура хемчеглери болгаш спортчу хемчеглер;

4) спортчу курлавырны белеткээри - аңгы-аңгы организас-эрге-хоойлу хевирлерлиг, күш-культура болгаш спорт талазы-биле ажил-чорудулганы боттандырып турар организацияларда спорттун хевирлеринин талазы-биле хөй чылдар дургузунда тускай чаңгыс угланышкынын өөредилге-белеткел чорудулгасы;

5) спорт - маргылдаалар хевирлиг кылдыр бооп турар болгаш кижини аңаа белеткээринин тускай практиказын боттандырып турар спорттун хевирлеринин каттыжышкыны болур социал-культурлуг ажил-чорудулганың адыры;

6) дээди чедишкиннер спорту - бүгү-россияның албан езузунун спортчу маргылдааларына болгаш делегейин албан езузунун спортчу маргылдааларына спортчуларның бедик спортчу түннелдер чедип алырыныч угланган спорттун кезээ;

7) спорт федерациязы - кежигүнне үндезилеп тургустунган болгаш спорттун чаңгыс азы элээн каш хевирлерин сайзырадыр, оларны пропагандалар, организастаар, а ол ышкаа спортчу хемчеглер эрттирер болгаш спортчу чыынды командаларны кежигүннери спортчуларны белеткээр сорулгалыг хөй-ниити организациязы;

8) спортчу маргылдаа - маргылдааның эң тергини киржикчизин илередип тывар сорулга-биле ооң организакчызының бадылааны дүрүмүн (регламентизин) езугаар эрттирип турары спорттун аңгы-аңгы хевирлеринге (спортчу чурум езугаар) спортчуларның азы спортчулар командаларының аразында маргылдаа;

9) спортчу хемчеглер - спортчу маргылдаалар, а ол ышкаа спортчу маргылдааларга белеткел кылдыр спортчуларның киржилгези-биле эрттирер өөредилге-белеткел болгаш өске-даа хемчеглер;

10) Тыва Республиканың спортчу чыынды командалары - Тыва Республиканың спорт федерацияларының хевирлеп тургусканы назы-хар талазы-биле аңгы-аңгы бөлүктөргө хамааржыр спортчулар, тренерлер, эртем-

деннер, спортчу маргылдааларга белеткел чорудар күш-культура болгаш спорт талазы-биле специалистер болгаш ол маргылдааларга Тыва Республиканың ады-биле киржир спортчулар коллективтери;

11) спорт судьязы - спорт хевиринин дүрүмнерин болгаш спортчу маргылдаа дугайында дүрүмнү (регламентини) сагыырын хандырап кылдыр спортчу маргылдааларның организакчыларының төлээлеткени, тускай белеткелди эрткен болгаш чогуур мергежил категориязын алган кижилер;

12) спортчу - спорттун хевирин азы хевирлерин шилип алган болгаш спортчу маргылдааларга киржип турар кижилер;

13) тренер - чогуур ортумак профессионал эртемниг азы дээди профессионал эртемниг болгаш спортчулар-биле өөредилге-белеткел хемчеглерин чорудуп турар, а ол ышкаа спортчу түннелдер чедип алыр дээш оларның маргылдааларын удуртуруп боттандырып турар кижилер;

14) күш-дамыр кижизидилгези - кижини кижизидеринче, кижиниң күш-дамыр аргаларын сайзырадырыныч, күш-культуразының деңгели бедик бүгү тала-биле сайзыраңгай болгаш күш-дамыр кадык-шыырак кижини хевирлеп тургузар сорулга-биле күш-культура болгаш спорт талазы-биле билиглерни чедип алырыныч угландырган чорудулга;

15) күш-культура - кижиниң күш-дамыр болгаш интеллектуалдыг салым-чаяанын сайзырадыр, ооң шимченгир чоруун сайзыраңгайыдар, амыдыралдың кадык-чаагай омур-хевирин тургузар, күш-дамыр кижизидилгезин күш-дамыр кижизидилгезинин, күш-дамыр белеткелинин болгаш күш-дамыр сайзыралын чедип алыр сорулга-биле ниитилелдин тургузуп база ажыглап турар үнелиг чүүлдеринин, нормаларының болгаш билиглеринин каттышканын көргүзүп турар культураның бир кезээ;

16) күш-дамыр белеткел - кижиниң ажил-чорудулганының байдалын болгаш социал-демографтыг чүүлдерин барымдаалап тургаш, ооң күш-дамыр байдалдарын, аргашинзэн (ооң иштинде арга-мергежилдерин болгаш билир чүүлдерин) сайзырадырыныч угланган чорудулга;

17) күш-дамыр эгидилгези - кижиниң организмнин ажылдап шыдаар аргазының үрелгенин азы түр када аргазын чидиргенин база инвалидтерниң болгаш бертик-межел кижилериниң хөй-ниити болгаш профессионал ажил-агый кылып шыдаар арга-мергежилин болгаш кадыкшылын окусунганының хараа-зындан чидирген чүүлдерин эгидеринче азы бүрүн чайладырыныч угланган бөдүүнчүткен күш-культураның болгаш бөдүүнчүткен спорттун аргаларын ажыглап тургаш, катап тургузары (ооң иштинде коррекциялыг болгаш компенсациялыг);

18) күш-культура хемчеглери - хамаатыларның организастыгы-биле күш-культура кылыры;

19) күш-культура-спорт организациязы - ооң кандыг-даа организас-эрге-хоойлу хевиринден хамаарылга чокка, күш-культураны болгаш спортту бодунун ажил-чорудулганының кол кезээ кылдыр ажил-чорудулганы боттандырып турар юридиктиг эргелиг албан чери.

3 чүүл. Күш-культура болгаш спорт дугайында Тыва Республиканың хоойлужудулгасы

Күш-культура болгаш спорт дугайында Тыва Республиканың хоойлужудулгасы Россия Федерациязының Конституциязынга, «Россия Федерациязында күш-культура болгаш спорт дугайында» Федералдыг хоойлуга, Тыва Республиканың Конституциязынга үндесилеттинген болгаш бо Хоойлудан тургустунган.

Күш-культура болгаш спортка хамаарыштыр ажил-чорудулга айтырыгларының талазы-биле «Россия Федерациязында күш-культура болгаш спорт дугайында» Федералдыг хоойлуга удурланышкы болбайн турар

нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларын хүлээп алыр.

4 чүүл. Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүнө эрге-чагыргазының органнының бүрүн эргелери

1) Күш-культура болгаш спорт талазы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының бүрүн эргелеринге хамааржыр чүүлдер болза:

1) күш-культура болгаш спорт талазы-биле Тыва Республиканың хоойлуларын хүлээп алыр, оларны сагыыры болгаш күседири дээш контролду боттандыраары;

2) күш-культура болгаш спортка чарыгдалдар кезээнге республика бюджетин бадылаары;

3) күш-культура болгаш спорт талазы-биле Тыва Республиканың хүндүлүг аттарын, күрүнө шаңналдарын, тускай шаңналдарын болгаш шаңнап-мактаарының өске-даа хевирлерин бадылаары болгаш доктаадып тургузары болур.

2) Күш-культура болгаш спорт талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның бүрүн эргелеринге:

1) күш-культураны болгаш спортту хөгжүдеринин талазы-биле хемчеглерни ажилдап кылыры болгаш боттандыраары, күрүнө деткимчезин хандыраары, Тыва Республиканың девискээринге күш-культура болгаш спорт талазы-биле чаңгыс аай күрүнө политиказын чорудары;

2) күш-культура болгаш спорт талазы-биле Тыва Республиканың күсөкчи эрге-чагырга органының ажилын удуртуу, ооң ажил-чорудулгасы дээш контролдуураары;

3) күш-культура болгаш спорт талазы-биле Тыва Республиканың күсөкчи эрге-чагырга органының дугайында дүрүмнү бадылаары, ооң аппарат ажилдакчыларының эң ындыкы санын болгаш ол аппаратты тударына Тыва Республиканың республика бюджетинде ол сорулгаларга көрдүнгөн акша-хөреңгиниң иштинге акшаландыраарының хемчээлин тургузары;

4) күш-культура болгаш спорт талазы-биле күсөкчи эрге-чагырганың федералдыг органы-биле, Россияның Олимпийжи комитети болгаш Россия Федерациязының чыынды командаларын болгаш Тыва Республиканың чыынды командаларын белеткээр спорттун аңгы-аңгы хевирлеринин аайы-биле бүгү-россияның федерациялары-биле кады оларның бүгү-россия болгаш делегей чергелиг спортчу хемчеглерге киржирин хандыраар;

5) Тыва Республикага Кадык чаагай амыдыралдың хүнүн тургузары;

6) күш-культура болгаш спорт талазы-биле кайгамчык чедишкиннерлиг болган база Россия Федерациязының, Тыва Республиканың мурнунга онзагай ачы-хавыялыг болган кижилерге, ооң иштинде Олимпий оюннарының, Паралимпий оюннарының, Сурдлимпий оюннарының, тускай олимпиадаларның чемпионнары азы тилекчилери аттарны чаалап алганнарга, делегей чемпионнарына, Европа чемпионнарына, спортчу хүндүлүг аттарлыгларга, күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүнө эрге-чагырга органнының ведомство шаңналдарын алганнарга азы күш-культура болгаш спорт талазы-биле ачы-хавыялы дээш Россия Федерациязының күрүнө шаңналдары-биле шаңнатканнарга немелде материалдыг хандырылганы тургузар эргелиг;

7) күштүг болуп турар хоойлужудулга дүүштүр өске-даа бүрүн эргелерлиг болур.

3) Күш-культура болгаш спорт талазы-биле Тыва Республиканың күсөкчи эрге-чагырга органының бүрүн эргелеринге:

1) Тыва Республикага күш-культураны болгаш спортту хөгжүдеринин кол-кол сорулгаларын болгаш угланышкынын тодарадыр, күш-культураны болгаш спортту хөгжүдеринин республика программаларын хүлээп алыры болгаш боттандыраары, күш-культура болгаш спорт талазы-биле муниципалдар аразының программаларына киржири;

2) республиканың албан езузунун күш-культура хемчеглерин болгаш спортчу хемчеглерин база муниципалдар аразының албан езузунун күш-культура хемчеглерин

болгаш спортчу хемчеглерин организастаары болгаш эрттирери, тодаргайлаарга:

а) республиканың албан езузунун күш-культура хемчеглерин болгаш спортчу хемчеглерин база муниципалдар аразының албан езузунун күш-культура хемчеглерин болгаш спортчу хемчеглерин Тыва Республиканың девискээринге эрттирериниң чурумун доктаадып тургузары;

б) Тыва Республикага албан езузунун күш-культура хемчеглеринин болгаш спорт хемчеглериниң календарь планнарын бадылаары болгаш боттандыраары;

в) Тыва Республиканың девискээринге албан езузунун күш-культура хемчеглерин болгаш спорт хемчеглерин эрттирип турар үеде хөй-ниитиниң корум-чурумун болгаш хөй-ниитиге айыыл чок чорукту хандыраарына идиг бээри;

г) республиканың болгаш муниципалдар аразының албан езузунун күш-культура хемчеглеринин болгаш спорт хемчеглеринин информастыг хандырылгасы;

3) Тыва Республиканың спортчу чыынды командалары хевирлеп тургузарының болгаш хандыраарының чурумун бадылаары, тодаргайлаарга:

а) спорттун хевирлеринин Бүгү-россия реестринче кириген спорттун аңгы-аңгы хевирлеринин аайы-биле коллективтерге «Тыва Республиканың спортчу чыынды командалары» деп эрге-байдалды тыпсыры;

б) материал-техниктиг хандырылга, ооң иштинде Тыва Республиканың спортчу чыынды командаларын спортчу херекселдер-биле, саң-хөө, эртем-методиктиг, эмчи-биологтуг болгаш медицина база кадыкшылга тааржыр чүүлдер-биле хандыраары;

в) Тыва Республиканың спортчу чыынды командаларының спортчу курлавырларын белеткээр хандыраары;

4) спорттун национал хевирлерин хөгжүдерин организастаары, ооң иштинде Тыва Республикада сайзырап турар спорттун национал хевирлеринин талазы-биле спортчу хемчеглерни эрттирериниң чурумун доктаадыр;

5) Бүгү-россияның чаңгыс аай спортчу мергежилинин дугайында дүрүмде болгаш спорт судьяларының дугайында дүрүмде доктаадып тургускан чурум езугаар Тыва Республикада спорт судьяларына спорт разрядтарын болгаш категория квалификацияларын тыпсыры;

6) инвалидтерниң, кадыкшыл аайы-биле кызыгарлаттырган аргаларлыг кижилерин күш-культуразын болгаш спортун, Тыва Республикага бөдүүнчүткен күш-культураны болгаш бөдүүнчүткен спортту сайзырадыр талазы-биле хемчеглерни боттандыраары;

7) Тыва Республикага күш-культура болгаш спорт талазы-биле специалистерин профессионал белеткел, катап өөредилгезин болгаш билин бедидерин организастаары;

8) республиканың спортчу белеткел төптөрүнүн ажил-чорудулганын хандыраары;

9) спорт паспорттарын болдураары болгаш ажыгалче кирири;

10) республиканың спорт федерацияларын томуйлаары;

11) Россия Федерациязының хоойлужудулганына болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулганына дүүштүр тургустунган өске-даа бүрүн эргелери боттандыраары.

4. Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөреңгизи-биле:

1) Россия Федерациязының спортчу чыынды командаларына спортчу курлавырларны белеткээр киржир;

2) Россия Федерациязының спортчу чыынды командаларының Тыва Республиканың девискээринге эрттирер девискээрлер аразының, бүгү-россияның болгаш делегей чергелиг спортчу маргылдааларны болгаш өөредилге-белеткел хемчеглерин организастаарына киржир;

3) күш-культураның болгаш спорттун ажил-чорудулганын Тыва Республиканың девискээринде боттандырып турар субъектилерге деткимчени бээр;

4) бичии уруларны, аныктарны, массалыг спорттун, дээди чедишкиннер спорттун болгаш профессионал спорттун хөгжүлдезинге деткимчени бээр.

5 чүүл. Күш-культура болгаш спорт талазы-биле Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органнарының бүрүн эргелери

1. Муниципалдыг тургузугларның девискээрлеринге күш-культураны болгаш массалыг спортту хөгжүдеринге байдалдарны хандылар, албан езузунуң күш-культура хемчеглерин, күш-культура-кадыкшылга хемчеглерин болгаш спорт хемчеглерин эрттирерин организастаар талазы-биле муниципалдыг тургузугларның тус чер уjur-дузалыг айтырыгларын шиитпирлээр сорулгалар-биле тус чер бот-башкарылга органнарының бүрүн эргелеринге хамааржыр чүүлдер болза:

1) тус черниң байдалдарын болгаш аргаларын өөренип көргени-биле күш-культураны болгаш спортту хөгжүдериниң кол сорулгаларын болгаш угланышкынарнын тодарадыры, күш-культураны болгаш спортту хөгжүдериниң тус чер программаларын хүлээп алыры болгаш боттандырыры;

2) чурттакчы чоннуң аңгы-аңгы бөлүктериниң аразына күш-культураны болгаш спортту делгередери;

3) муниципалдыг албан езузунуң күш-культура хемчеглерин болгаш спортчу хемчеглерни эрттирерин организастаары, а ол ышкаш хамаатыларның чурттап турар чериниң аайы-биле күш-культура-спорт ажилдарын организастаары;

4) муниципалдыг тургузугларның күш-культура хемчеглериниң спорт хемчеглериниң календарь планнарын бадылаары болгаш боттандырыры;

5) муниципалдыг тургузугларның албан езузунуң күш-культура хемчеглериниң болгаш спортчу хемчеглериниң эмчи хандырылганын организастаары;

6) муниципалдыг тургузугларның девискээрлеринге албан езузунуң күш-культура хемчеглерин болгаш спорт хемчеглерин эрттирер турда, хөй-ниитиниң корум-чурумун болгаш хөй-ниитиге айыл чок чорукту хандыраарына деткимчени көргүзөр;

7) муниципалдыг районнарының болгаш хоорай округтарының спортчу, чыынды командаларын хевирлеп тургузарының чурумун, оларның хандырылганын бадылаары;

8) Россия Федерациязының спортчу чыынды командаларының болгаш муниципалдыг тургузугларның девискээрлеринге эрттирер Россия Федерациязының чогуур субъектилериниң спортчу чыынды командаларының муниципалдар аразының, девискээрлер, девискээрлер аразының, бүгү-россияның болгаш делегей чергелиг спортчу маргылдааларын болгаш өөредилге-белеткел хемчеглерин организастаарына болгаш эрттиреринге киржилгези;

9) муниципалдыг тургузугларның девискээрлеринде боттарының ажил-чорудулганын боттандырып турар күш-культура болгаш спорт субъектилеринге деткимчени көргүзөр эргелиг.

2. Тус чер бот-башкарылга органнары, Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының бүрүн эргелеринге хамаарышпайн турар болгаш федералдыг хоойлулар-биле, Тыва Республиканың хоойлулары-биле оларның бүрүн эргелеринден ап кагбайн турар күш-культура болгаш спорт талазы-биле бүрүн эргелерни, каян чүгле боттарының материалдыг курлавырлары болгаш сан-хөө акаш-хөреңгилери барда (федералдыг болгаш республика бюджетинден бээр субвенциялар болгаш дотациялардан аңгыда) шиитпирлээр эргелиг болур.

2 эге. Күш-культура болгаш спорт талазы-биле ажил-чорудулганы организастаары

6 чүүл. Тыва Республиканың спорт федерациялары

1. Тыва Республикага спорт федерацияларын тургузарын, ажил-чорудулганын эде тургузарын болгаш дүжүрерин Россия Федерациязының хөй-ниити каттыжышкынар дугайында хоойлужудулгазынга дүүштүр, күш-культура болгаш спорт дугайында Федералдыг хоойлуда көрдүнген онзагай талаларны барымдаалап боттандыраар.

2. Тыва Республиканың девискээринге спорттун тодаргай хевирин азы тодаргай хевирлерин сайзырадыр сорулга-биле Тыва Республиканың спорт федерациязын тур-

гузар болгаш ажилдадыр.

3. Тыва Республиканың девискээринге спорттун чаңгыс хевиринге хамаарыштыр Тыва Республиканың күш-культура болгаш спорт талазы-биле күүсекчи эрге-чагырга органы республиканың чүгле чаңгыс спорт федерациязын төлээлээр хүлээлгелиг. Күрүне төлээледилгезин Тыва Республиканың күш-культура болгаш спорт талазы-биле күүсекчи эрге-чагырга органы Россия Федерациязының Чазаның күүсекчи эрге-чагырга органының төлээлтирген федералдыг органы-биле тодаратканы чурумун езугаар база спорттун чогуур хевириниң талазы-биле ниити-россияның спорт федерациязы-биле дугуржулга езугаар боттандыраар.

7 чүүл. Спортчу клубтар

Спортчу клубтар оларның организастыг эрге-хоойлу хевиринден хамаарылга чокка, Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр тургустунар болгаш бодунуң ажил-чорудулгазын күүседир.

8 чүүл. Күш-культура хемчеглерин, спортчу хемчеглерни организастаары болгаш эрттирери

1. Тыва Республиканың девискээринге күш-культура хемчеглерин азы спортчу хемчеглерни организастап турарлар оларны эрттирериниң чурумун тодарадыр, оларны организастаары болгаш эрттирери дээш харысалгалыг болур, ол хемчеглерни доктаадыр, оларны эрттирериниң үезин өскерттир, ол хемчеглерни болдураарын соксадыр болгаш түнелдерин үндүрер эргелиг.

2. Күш-культура хемчеглериниң болгаш спорт хемчеглериниң организакчыларына ыңдыг хемчегниң адын болгаш оң демдээн ажылгаарына эргелиг болур. Күш-культура хемчеглерин болгаш спортчу хемчеглер эрттирер черге барааннар, ажилдар болгаш ачы-дузалар таарыштыр тургузарына тускай эрге ыңдыг хемчегниң организаторларына хамааржыр. Күш-культура хемчеглеринге азы спорт хемчеглеринге ажылгаар спортчу идик-хеп, спорт дериг-херексели болгаш чымчак инвентарь, бүдүрүкчүлерин тодарадырына эрге чүгле ыңдыг хемчеглер организаторларына хамааржыр.

3. Күш-культура хемчеглерин азы спортчу маргылдааларны организастаарын болгаш эрттирерин ыңдыг күш-культура хемчеглериниң азы ыңдыг спортчу маргылдааның дугайында оң организакчыларының бадылааны Дүрүмүнге (регламентизинге) дүүштүр боттандыраар.

4. Тыва Республиканың албан езузунуң күш-культура хемчеглериниң болгаш спортчу маргылдааларның дүрүмнерин (регламентилерин) бадылаарының чурумун, оларның утказынга негелделерни күш-культура болгаш спорт талазы-биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы доктаадып тургузар.

5. Муниципалдыг тургузугларның албан езузунуң күш-культура хемчеглериниң болгаш спортчу маргылдааларның дүрүмнерин (регламентилерин) бадылаарының чурумун, ол дүрүмнериниң (регламентилериниң) утказынга негелделерни тус черниң бот-башкарылга органнары доктаадып тургузар.

6. Шериг уjur-дузалыг болгаш албан-хүлээлге уjur-дузалыг спорттун хевирлеринге эрттирер албан езузунуң күш-культура хемчеглериниң болгаш спортчу маргылдааларның дугайында дүрүмнерни (регламентилерни), оларның утка-шынарына негелделерни бадылаарының чурумун шериг уjur-дузалыг болгаш албан-хүлээлгеге уjur-дузалыг спорттун хевирлерин хөгжүдеринге удуртулганы боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнары доктаадып тургузар.

7. Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугунуң эрге-байдалын болгаш чемпионаттын адын, кубогун азы бирги черин чүгле албан езузунуң спортчу маргылдааларына тыпсыр.

9 чүүл. Тыва Республиканың спорт судьяларының мергежил категориялары

Тыва Республиканың спорт судьяларының спортчу разрядтарын болгаш мергежил категорияларын Тыва Республиканың күш-культура болгаш спорт талазы-биле күүсекчи эрге-чагырга органы «Россия Федерациязында күш-культура болгаш спорт дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүр

доктаадып тургузар болгаш тыпсыр.

10 чүүл. Тыва Республиканың спортчуларының эргелери болгаш хүлээлгелери

1. Спортчулар дараазында эргелерлиг болур:

1) спорттун хевирлерин шилиир;

2) спорттун шилип алган хевириниң аайы-биле спортчу маргылдааларга спорттун ол хевирлериниң дүрүмнери-биле болгаш спортчу маргылдаалар дугайында дүрүмнер-биле (регламентилер) доктааткан чурум езугаар киржир;

3) бүгү-россияның чаңгыс аай спортчу мергежил нормаларын болгаш негелделерин күүседип тура, спортчу разрядтарны болгаш спортчу аттарны алыр;

4) күш-ажыл хоойлужудулгазы-биле доктааттыгачан чурум езугаар күш-ажыл керээлерин чарар;

5) Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр өске-даа эргелерни боттандыраар;

6) диспансер хайгааралын болгаш эмчи шинчилгезин алыр, кадыкшылынга спортчу келдерелден болгаш чедиртинген когарды катап тургузарына эргелиг.

2. Спортчулар дараазында хүлээлгелерлиг болур:

1) күш-культура хемчеглеринге болгаш спортчу хемчеглерге, өөредилге-белеткел хемчеглеринге киржи турган үезинде болгаш спорт объектилеринге турда айыл чок чоруктун негелделерин сагыыр;

2) допинг херекселдерин база (азы) аргаларын ажылгаас, ыяап-ла допинг контролюн эртерин доктааттыгачан чурум езугаар сагыыр;

3) спорт талазы-биле этиктиг нормалары сагыыр;

4) боттарының киржи турары күш-культура хемчеглериниң болгаш спортчу маргылдаалар дугайында дүрүмнерни (регламентилерни) болгаш ыңдыг хемчеглерниң болгаш маргылдааларның организакчыларының негелделерин сагыыр;

5) санитар-арыг-щевнерниң, медицинаның негелделерин сагыыр, кадыкшылынга спорт-биле хандыкшырының айыл чок чорукту хандыраар сорулга-биле эмчи шинчилгезин доктаамал эртер;

6) Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр өске-даа хүлээлгелерни күүседир хүлээлгелиг.

11 чүүл. Тыва Республиканың спорттун национал хевирлериниң дүрүмнери

1. Спорттун национал хевирлериниң аайы-биле маргылдааларның дүрүмнерин (тыва хүреш, аът чарыжы, ча адары) күш-культура болгаш спорт талазы-биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы чогуур федерациялар-биле кады ажилдап кылыр болгаш күш-культура болгаш спорт талазы-биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы бадылаар.

2. Тыва Республиканың спорттун национал хевирлериниң талазы-биле албан езузунуң спортчу хемчеглерин чүгле күш-культура болгаш спорт талазы-биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының бадылаан дүрүмнеринге үндезилеп эрттирер.

12 чүүл. Спортчу паспорт

1. Спортчу паспорт дээрге, спортчунуң күш-культура-спорт азы өске-даа организацияга хамааржып турарын болгаш спортчунуң спортчу мергежилин бадыткап турар чаңгыс аай хевириниң документизи болур.

2. Спортчу паспортка айтыр чүүлдер:

1) спортчунуң фамилиязы, ады, адазының ады;

2) эр-кызы;

3) төрүттүнген айы, хүнү, чылы;

4) күш-культура-спортка азы өске организацияга хамаарылгазы;

5) спортчу чурумнары болгаш спорт эртемниң шилип алган хевирлери;

6) спортчу разрядтар болгаш спортчу аттар тывыскан дугайында медээлери;

7) спортчу разрядтар тыпсырына эрге-жок чугула нормалары болгаш негелделерни күүсеткенин бадыткаан медээлери;

8) спортчунуң эмчи шинчилгезин эрткен дугайында демдек;

9) спортчу маргылдааларга чедип алган түнелдери;

10) спортчу мергежил дугайында

медээлери;

11) күрүне шаңналдарының дугайында болгаш өске кандыг шаңнал алганының дугайында медээлери;

12) тренериниң фамилиязы, ады, адазының ады;

13) спорттун шилип алган хевирлериниң онзагай чүүлдери-биле холбашкан өске-даа медээлери.

3. Спортчунуң кайы күш-культура болгаш спорт организациязынга хамааржырын спортчу биле күш-культура болгаш спорт организациязының аразында чарган күш-ажыл керээзин барымдаалап тодарадыр.

4. Бир эвес спортчу ортумак профессионал өөредилге черинде азы дээди профессионал өөредилге черинде өөренип турар болгаш оң-биле бо чүүлдүн 3-кү кезээнде айыттыгачан керээ чардынмаан болза, спортчунуң күш-культура-спорт организациязынга хамаарылгазын өөредилге черинче хүлээп алган дугайында дужаалды барымдаалап тодарадыр.

5. Спортчу паспорттарны долдураарының чурумун, тыпсырының чурумун, солугурунун чурумун, спортчу паспорттарны четка алырының чаңгыс аай системаның ажилдаарының чурумун спортчу паспорт дугайында Дүрүм езугаар доктаадып тургузар. Спортчу паспорт дугайында дүрүмнү болгаш спортчу паспорттун майыын Россия Федерациязының Чазаның күүсекчи эрге-чагырга органының төлээлтирген федералдыг органы-биле доктаадып тургускан чурумун езугаар бадылаар.

13 чүүл. Спортчуларга, тренерлерге, күш-культураның болгаш спорттун өске-даа ажилдакчыларына немелде күрүне деткимчези

1. Россия Федерациязының азы Тыва Республиканың чыынды командаларының составына Тыва Республиканы төлээлеп турар болгаш албан езузунуң маргылдааларына киржи турар спортчулар чаңгыс удааның шаңналын алыр:

Олимпий, Паралимпий, Сурдлимпий оюннарына болгаш тускай олимпиадаларга тиилелгези дээш;

Олимпий, Паралимпий, Сурдлимпий оюннарына болгаш тускай олимпиадаларга ийи дугаар шаңналдыг чер дээш;

Олимпий, Паралимпий, Сурдлимпий оюннарына болгаш тускай олимпиадаларга үш дугаар шаңналдыг чер дээш;

Олимпий оюннарына, Паралимпий, Сурдлимпий оюннарына болгаш тускай олимпиадаларга киржилгези дээш;

спорттун олимпийжи хевириниң талазы-биле олимпий хевиринге делегей чемпионатына тиилелгези дээш;

спорттун олимпийжи хевириниң талазы-биле олимпий хевиринге делегей чемпионатына ийи дугаар шаңналдыг чер дээш;

спорттун олимпийжи хевириниң талазы-биле олимпий хевиринге делегей чемпионатына үш дугаар шаңналдыг чер дээш;

спорттун олимпийжи хевириниң талазы-биле Олимпий оюннарының программасынче кирибзэн хевиринге делегей чемпионатына тиилелгези дээш;

спорттун олимпийжи хевириниң талазы-биле Олимпий оюннарының программасынче кирибзэн хевиринге делегей чемпионатына ийи дугаар шаңналдыг чер дээш;

спорттун олимпийжи хевириниң талазы-биле Олимпий оюннарының программасынче кирибзэн хевиринге делегей чемпионатына үш дугаар шаңналдыг чер дээш;

Делегей чергелиг олимпийжи комитеттин деп санаан, ынчалза-даа Олимпий оюннарының программасынче кирибзэн хевириниң талазы-биле делегей чемпионатына тиилелгези дээш;

Делегей чергелиг олимпийжи комитеттин деп санаан, ынчалза-даа Олимпий оюннарының программасынче кирибзэн хевириниң талазы-биле делегей чемпионатына тиилелгези дээш;

Делегей чергелиг олимпийжи комитеттин деп санаан, ынчалза-даа Олимпий оюннарының программасынче кирибзэн хевириниң талазы-биле делегей чемпионатына тиилелгези дээш;

Делегей чергелиг олимпийжи комитеттин деп санаан, ынчалза-даа Олимпий оюннарының программасынче кирибзэн хевириниң талазы-биле делегей чемпионатына тиилелгези дээш;

Делегей чергелиг олимпийжи комитеттин деп санаан, ынчалза-даа Олимпий оюннарының программасынче кирибзэн хевириниң талазы-биле делегей чемпионатына тиилелгези дээш;

Делегей чергелиг олимпийжи комитеттин деп санаан, ынчалза-даа Олимпий оюннарының программасынче кирибзэн хевириниң талазы-биле делегей чемпионатына тиилелгези дээш;

Делегей чергелиг олимпийжи комитеттин деп санаан, ынчалза-даа Олимпий оюннарының программасынче кирибзэн хевириниң талазы-биле делегей чемпионатына тиилелгези дээш;

Делегей чергелиг олимпийжи комитеттин деп санаан, ынчалза-даа Олимпий оюннарының программасынче кирибзэн хевириниң талазы-биле делегей чемпионатына тиилелгези дээш;

биле делегей чемпионадынга ийи дугаар шаңналдыг чер дээш;

Делегей чергелиг олимпийжи комитеттин деп санаваан спорттун хевириниң талазы-биле делегей чемпионадынга үш дугаар шаңналдыг чер дээш;

Ал спорттун олимпийжи хевириниң талазы-биле олимпий хевиринге Европа чемпионадынга тиелелгези дээш;

Б спорттун олимпийжи хевириниң талазы-биле олимпий хевирге Европа чемпионадынга ийи дугаар шаңналдыг чер дээш;

В спорттун олимпийжи хевириниң талазы-биле олимпий хевирге Европа чемпионадынга үш дугаар шаңналдыг чер дээш;

спорттун олимпийжи хевириниң талазы-биле Олимпий оюннарының программасынче кирибзэн хевиринге Европа чемпионадынга тиелелгези дээш;

Б спорттун олимпийжи хевириниң талазы-биле Олимпий оюннарының программасынче кирибзэн хевиринге Европа чемпионадынга ийи дугаар шаңналдыг чер дээш;

В спорттун олимпийжи хевириниң талазы-биле Олимпий оюннарының программасынче кирибзэн хевиринге Европа чемпионадынга үш дугаар шаңналдыг чер дээш;

Делегей чергелиг олимпийжи комитеттин деп санаан, ынчалза-даа Олимпий оюннарының программасынче кирибзэн спорттун хевириниң талазы-биле Европа чемпионадынга ийи дугаар шаңналдыг чер дээш;

Делегей чергелиг олимпийжи комитеттин деп санаан, ынчалза-даа Олимпий оюннарының программасынче кирибзэн спорттун хевириниң талазы-биле Европа чемпионадынга ийи дугаар шаңналдыг чер дээш;

Делегей чергелиг олимпийжи комитеттин деп санаан, ынчалза-даа Олимпий оюннарының программасынче кирибзэн спорттун хевириниң талазы-биле Европа чемпионадынга үш дугаар шаңналдыг чер дээш;

Делегей чергелиг олимпийжи комитеттин деп санаваан спорттун хевириниң талазы-биле Европа чемпионадынга тиелелгези дээш;

Делегей чергелиг олимпийжи комитеттин деп санаваан спорттун хевириниң талазы-биле Европа чемпионадынга ийи дугаар шаңналдыг чер дээш;

Делегей чергелиг олимпийжи комитеттин деп санаваан спорттун хевириниң талазы-биле Европа чемпионадынга үш дугаар шаңналдыг чер дээш;

спорттун олимпийжи хевириниң талазы-биле олимпий хевирге Россия чемпионадынга тиелелгези дээш;

Б спорттун олимпийжи хевириниң талазы-биле олимпий хевирге Россия чемпионадынга ийи дугаар шаңналдыг чер дээш;

В спорттун олимпийжи хевириниң талазы-биле олимпий хевирге Россия чемпионадынга үш дугаар шаңналдыг чер дээш;

спорттун олимпийжи хевириниң талазы-биле Олимпий оюннарының программасынче кирибзэн хевиринге Россия чемпионадынга тиелелгези дээш;

Б спорттун олимпийжи хевириниң талазы-биле Олимпий оюннарының программасынче кирибзэн хевиринге Россия чемпионадынга ийи дугаар шаңналдыг чер дээш;

В спорттун олимпийжи хевириниң талазы-биле Олимпий оюннарының программасынче кирибзэн хевиринге Россия чемпионадынга үш дугаар шаңналдыг чер дээш;

Делегей чергелиг олимпийжи комитеттин деп санаан, ынчалза-даа Олимпий оюннарының программасынче кирибзэн спорттун хевириниң талазы-биле Россия чемпионадынга ийи дугаар шаңналдыг чер дээш;

Делегей чергелиг олимпийжи комитеттин деп санаан, ынчалза-даа Олимпий оюннарының программасынче кирибзэн спорттун хевириниң талазы-биле Россия чемпионадынга ийи дугаар шаңналдыг чер дээш;

Делегей чергелиг олимпийжи комитеттин деп санаваан спорттун хевириниң талазы-биле Россия чемпионадынга үш дугаар шаңналдыг чер дээш;

Делегей чергелиг олимпийжи комитеттин деп санаваан спорттун хевириниң талазы-биле Россия чемпионадынга ийи дугаар шаңналдыг чер дээш;

Делегей чергелиг олимпийжи комитеттин деп санаваан спорттун хевириниң талазы-биле Россия чемпионадынга ийи дугаар шаңналдыг чер дээш;

Делегей чергелиг олимпийжи комитеттин деп санаваан спорттун хевириниң талазы-биле Россия чемпионадынга үш дугаар шаңналдыг чер дээш;

налдыг чер дээш.

Олимпий оюннарынга, делегей чемпионаттарынга, а ол ышкаш олимпий хевирлерге Европа чемпионаттарынга база олимпий хевирлерге Россия чемпионаттарынга Тыва Республиканы төлээлеп турган спортчу (бөлүк спортчуларны, спортчу команданы) белеткеп турган тренер (бөлүк тренерлер, тренерлер бригадасы) чогуур спортчу (бөлүк спортчуларны, спортчу команданы) белеткээни дээш спортчуга көрдүнгөн чаңгыс удааның шаңналының түнүндөн 100 хуу хемчээлге чаңгыс удааның шаңналын алыр.

Олимпий эвес хевирге Европа чемпионаттарынга болгаш Россия чемпионаттарынга Тыва Республиканы төлээлеп турган спортчу (бөлүк спортчуларны, спортчу команданы) белеткеп турган тренер (бөлүк тренерлер, тренерлер бригадасы) чогуур спортчу (бөлүк спортчуларны, спортчу команданы) белеткээни дээш спортчуга көрдүнгөн чаңгыс удааның шаңналының түнүндөн 50 хуу хемчээлге чаңгыс удааның шаңналын алыр.

Чаңгыс удааның шаңналын шупту категорияларның алыкчыларынга спорт хевириниң сезон аайы-биле спорт хевирлериниң Бүгү-россияда даңзызынга дүүштүр тодаратканы-биле төлээр:

спорттун кышкы хевирлеринге – кышкы чемпионаттар дээш;

спорттун чайгы хевирлеринге – чайгы чемпионаттар дээш.

Чаңгыс удааның шаңналын төлээрин күш-культура болгаш спорт талазы-биле башкарылганы боттандырып турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органынга ол сорулгаларга үндүрүп турар акша-хөреңгиниң хемчээлине боттандырат.

Чаңгыс удааның шаңналын төлээрин Тыва Республиканың Чазааның бадылааны Дүрүмге дүүштүр боттандырат.

3 эге. Тыва Республиканың өөредилге системасында, чурттакчы чоннун ажилдап база чурттап турар чериниң аайы-биле күш-культура болгаш спорт. Бөдүүнчүткен күш-культура

14 чүүл. Өөредилге системасында күш-культура болгаш спорт

1. Өөредилге албан черлери тус черин боттандырып турарларның сонуургалын барымдаалап тургаш, күш-культура кичээлдериниң хевирлерин, күш-дамыр кижизидилгезиниң херекселдерин, спорттун хевирин болгаш шимчедикчи идеп-кейни, күш-культура кичээлдериниң аргаларын болгаш үргүлчүлелдин күрүнениң өөредилге стандарттарынга болгаш күш-дамыр белеткелиниң нормативтеринге дүүштүр бот-тускайлап тодардыр.

2. Өөредилге албан черлеринге күш-дамыр кижизидилгезин болгаш өөредилгезин организастаарынга кирер чүүлдер:

1) күш-культура талазы-биле ыяап эрттирер кичээлдерни күрүнениң тургусканы өөредилге стандарттарында хемчээлге кол өөредилге программаларынга дүүштүр, а ол ышкаш немелде өөредилге программаларынга дүүштүр күш-дамыр мергежилгелериниң болгаш спорттун немелде (факультатив) кичээлдерин эрттирери;

2) өөренип турарларның күш-культура-спорт белеткелиниң талазы-биле комплекстиг хемчеглер эрттирери-биле байдалдарны тургузары, ооң иштинде спортчу эт-сеп болгаш дериг-херекселдер-биле хандыраы;

3) өөренип турарларга кижизидилгезин тус-тус мергежил болгаш кадыкшылының байдалын барымдаалап, күш-культураның арга-мергежилдерин оларга хевирлээри, өөренип турарларны күш-культура болгаш спорт кичээлдеринче хаара тудары;

4) өөредилге кичээлдерин эртип турар үеде күш-культура хемчеглерин боттандыраы;

5) күш-дамыр кижизидилгезин организастап турары дээш медицина контролюн эрттирери;

6) чаштарның кадыкшылы болгаш оларның күш-дамыр кижизидилгези дээш ада-иелерниң (оларны солуп турар кижилериниң) харысалгалыг болурун хевирлээри;

7) өөренип турарларның күш-дамыр белеткелиниң болгаш күш-дамыр сайзыралының мониторингин чыл санында эрттирери;

8) өөренип турарларның кижизидилгези-

биле эртер спортчу хемчеглерни организастаарынга болгаш эрттиреринге идигни бээри.

15 чүүл. Хамаатыларның ажилдап турар черлеринге, чурттап турар черлеринге болгаш дыштанып турар черлеринге күш-культура болгаш спорт

1. Ажыл берикчилериниң, оларның каттыжышкыннарының болгаш ажылдакчыларның азы оларның бүрүн эргелиг төлээлериниң аразында дугуржулгаларга, коллективтиг керээлерге болгаш күш-ажылчы керээлерге дараазында чүүлдерни кирип болур:

1) күш-культура болгаш спорт кичээлдерин эрттиреринге, хамаатыларның күш-культура, спортчу, кадыкшылын эгидер болгаш өске-даа күш-культура болгаш спортчу хемчеглерин эрттирери-биле холбашкан кичээлдерин эрттиреринге байдалдарны тургузары;

2) бо кезектин 1-ги пунктузунда көрдүнгөн хемчеглерни боттандыраы-биле спорт объектилерин, спорт дериг-херекселдерин болгаш эт-септи ажылдакчыларга болгаш оларның өг-бүле кежигүннеринге бээрин, ындыг объектилерин, дериг-херекселдерин болгаш эт-септи чогуур негелде езугаар ажаалда-тежээлдезин болгаш септелгезин хандырап дугайында, ындыг объектилерин, дериг-херекселдерин болгаш эт-септи ажаалда-тежээлдезин база септелгезин боттандырып турар ажылдакчыларның күш-ажыл төлөвириниң дугайында.

2. Санаторий-курорт албан черлериниң, дыштанылга бажыңнарының болгаш турист баазаларның удурткучулары хамаатыларның эмненип база дыштанып турар үезинде оларның кадыкшылын быжылгаар, аарыгларның профилактиказын болгаш эмнээшкенин чорудар сорулга-биле күш-культураның чүүлдерин ажылгаарыга байдалдарны тургузар.

3. Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органнары хамаатыларның чурттап турар чериниң аайы-биле болгаш дыштанып турар чериниң аайы-биле күш-культураны болгаш спорт сайзырадырынга байдалдарны тургузар, ооң иштинде күш-культура болгаш спорт талазы-биле специалистерни хаара тудар арганы база ажылгаар.

16 чүүл. Бөдүүнчүткен күш-культура, инвалидтерниң болгаш кадыкшылының аайы-биле кызыгаарлаттынган аргалыг кижилерниң күш-дамыр эгидилгези. Инвалидтер спорт

1. Инвалидтерниң болгаш кадыкшылының аайы-биле кызыгаарлаттынган аргаларлыг кижилерниң күш-дамыр эгидилгезин болгаш социал чогулгалыг чоруун чедип алырын бөдүүнчүткен күш-культураның болгаш бөдүүнчүткен спорттун аргаларын ажылгаарында, ону кадыкшылының эгидилге төптеринге, инвалидтерниң күш-культура-спорт төптеринге, күш-культура-спорт организацияларыга боттандырат.

2. Бөдүүнчүткен күш-культура болза, инвалидтерниң болгаш кадыкшылының аайы-биле кызыгаарлаттынган аргаларлыг кижилерниң кадыкшылын эгидериниң ажыктыг аргаларының комплекзин ажылгап турар күш-культураның кезээ болур.

3. Инвалидтер спорт (бөдүүнчүткен спорт) инвалидтерниң болгаш кадыкшылының аайы-биле кызыгаарлаттынган аргаларлыг кижилерниң кадыкшылын эгидеринче угланган.

4. Инвалидтерниң болгаш кадыкшылының аайы-биле кызыгаарлаттынган аргаларлыг кижилерниң спорттун сайзыралын мурнады хөгжүдериниң, массалыг негелдедилгениң болгаш спортка киржири чиик болурунун принциптеринге үндезилеттинген.

5. Чогуур өөредилге албан черлеринде өөренип турар инвалидтерге болгаш кадыкшылының аайы-биле кызыгаарлаттынган аргаларлыг кижилерге ол өөренип турарларның тус-тус арга-мергежилдерин болгаш кадыкшылының байдалын барымдаалап тургаш, бөдүүнчүткен күш-культураның болгаш бөдүүнчүткен спорттун аргаларын ажылгап, кичээлдерни организастаар.

6. Тыва Республиканың күш-культура болгаш спорт талазы-биле күүсекчи эрге-чагырга органы, Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органнары инвалидтерниң хөй-ниити каттыжышкыннары-биле инвалидтерни болгаш кадыкшылының аайы-биле

кызыгаарлаттынган аргаларлыг кижилерни күш-культураның, күш-дамыр кижизидилгезиниң болгаш спорттун системасынче күш-культура болгаш спорт организацияларының киржилгези-биле хаара тудар.

7. Тыва Республиканың күш-культура болгаш спорт талазы-биле күүсекчи эрге-чагырга органы, Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органнары, күш-культура-спорт организациялары, ооң иштинде инвалидтерниң күш-культура-спорт каттыжышкыннары инвалидтерниң болгаш кадыкшылының аайы-биле кызыгаарлаттынган аргаларлыг кижилерниң күш-культура хемчеглерин болгаш спорт хемчеглерин эрттирерин организастаар, бичии уругларга спорттун бөдүүнчүткен школаларын, күш-дамыр белеткелиниң бөдүүнчүткен бичии уруглар клубтарын тургузар. Өөредилге албан черлери бөдүүнчүткен спорт талазы-биле филиалдарны, салбырларны, структура кезектерин тургузар эргелиг.

4 эге. Тыва Республиканың спортчу курлавыры

17 чүүл. Тыва Республикага спортчуларның белеткелин боттандырып турар күш-культура-спорт организациялары болгаш өөредилге албан черлери

1. Спортчу курлавырны, бедик мергежилдиг спортчуларны белеткээр, өөредилге-белеткел чорудулгазын боттандырап сорулга-биле күш-культура болгаш спорт талазы-биле ажыл-чорудулганы боттандырап күш-культура-спорт организациялары, чаштарның немелде өөредилгезиниң өөредилге албан черлери болгаш ортумак профессионал өөредилгениң өөредилге албан черлери тургустунуп турар. Өөредилге-белеткел чорудулгазын организастаары дээрге, өөредилге-белеткел хемчеглерин, өске-даа спортчу хемчеглерни чорудары, а ол ышкаш спортчу дериг-херексел-биле, спортчу эт-сеп-биле болгаш дерилгелер-биле, өөредилге-белеткел хемчеглеринге болгаш өске-даа спортчу маргылдааларга аш-чем-биле хандырылга, медицина хандырылганы, өөредилге-белеткел хемчеглеринге болгаш өске-даа спортчу маргылдааларга чедер оруунун өртзэн хандыраы.

2. Өөредилге-белеткел чорудулгазын, спортчу курлавырны белеткээрин болгаш бедик мергежилдиг спортчуларны белеткээрин боттандырып турар күш-культура болгаш спорт организацияларыга спортчу белеткел төптери, күш-культура болгаш спорт талазы-биле ажыл-чорудулганы боттандырып турар өске-даа организациялар хамааржыр. Тыва Республикага спортчу белеткел төптерин Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының үндүргөн шийтпиринге үндезилеп, спорттун чогуур хевирлериниң талазы-биле Бүгү-россияның спорт федерацияларының саналын барымдаалавышаан, тургузар.

3. Бо чүүлдүн 1-ги кезенде айтылган өөредилге албан черлеринге спортчулар белеткелин үзүк чок чорудар сорулга-биле спортчу курлавырларның белеткелин чорудуп турар, чаштарның немелде өөредилге төптерин тургузуп болур.

5 эге. Дээди чедишкенин спортчу

18 чүүл. Тыва Республиканың спортчу чыынды командалары

1. Тыва Республиканың спортчу чыынды командалары кол болгаш курлавыр составтардан тургустунуп болур.

2. Тыва Республиканың спортчу чыынды командаларының составына кирер күш-культура болгаш спорт талазы-биле специалистерниң даңзызын Тыва Республиканың спорт федерацияларының спорттун тус-тус хевирлериниң аайы-биле саналдарын барымдаалап, Тыва Республиканың күш-культура болгаш спорт талазы-биле күүсекчи эрге-чагырга органы бадылаар.

3. Тыва Республиканың спортчу чыынды командаларының материал-техниктиг хандырылганын, ооң иштинде спортчу дериг-херекселдер-биле, эртем-методиктиг, медицина-биологтук, эмчи хандырылганын Тыва Республиканың күш-культура болгаш спорт талазы-биле күүсекчи эрге-чагырга органының доктаадып тургускан чорумун езугаар Тыва Республиканың республика бюджетинден боттандырат.

19 чүүл. Тыва Республиканың спортчу чыынды командаларын хевирлеп тургузары

1. Тыва Республиканың спортчу чыынды

командаларына кандидаттарның даңзын чыл санында Тыва Республиканың спорт федерациялары тургузар болгаш ону Тыва Республиканың күш-культура болгаш спорт талазы-биле күүсекчи эрге-чагырга органына бадылаар.

2. Тыва Республиканың спортчу чыынды командаларына кандидаттарның даңзын тургузарының ниити принциптерин болгаш чүнү барымдааларын, ол даңзыны бадылаарының чурумун Тыва Республиканың күш-культура болгаш спорт талазы-биле күүсекчи эрге-чагырга органы доктаадып тургузар.

3. Бүгү-россияның спортчу маргылдааларына киржир кылдыр Тыва Республиканың спортчу чыынды командаларының белеткелин Тыва Республиканың спорт федерациялары спорттун хевирлеринин аайы-биле Тыва Республиканың спортчу чыынды командазынга кандидаттарның чогуур даңзысында кирген кижилерден хевирлеп тургузар.

6 эге. Күш-культура болгаш спорт талазы-биле специалисттеринң белеткелди болгаш мергежилни бедидери

20 чүүл. Күш-культура-спорт организацияларының ажилдакчыларының, а ошкыраш күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүнениң өөредилге албан черлеринин ажилдакчыларының мергежилни бедидери

1. Күш-культура болгаш спорт адырының ажилдакчыларының, күш-культура-спорт организацияларының ажилдакчыларының, ниити өөредилге албан черлеринде болгаш өөредилге черлеринде күш-культура башкыларының мергежилни беш чылда бирден эвээш эвес катап бедидеринге байдалдары Тыва Республиканың күш-культура болгаш спорт талазы-биле күүсекчи эрге-чагырга органы тургузар.

Үстүнде айтылган ажилдакчыларның мергежилни бедидеринин акашландырышы-кынын Тыва Республиканың бюджетинден, муниципалдыг тургузугларның бюджеттеринден, бюджеттен дашкаар дөстөрдөн боттандыраар.

2. Күш-культура-спорт организацияларының ажилдакчыларының мергежилни бедидерин ол ышкаш хамаатыларның болгаш (азы) юридиктиг эргелиг албан чер-

леринин дээди профессионал өөредилгениң өөредилге албан черлери-биле керээлеринге үндөзүлөп, хамаатыларның база (азы) юридиктиг эргелиг албан черлеринин акша-хөрөңгизи-биле боттандыраар.

3. Тыва Республиканың күш-культура болгаш спорт талазы-биле күүсекчи эрге-чагырга органы, хөй-ниити каттыжыышкыннары (федерациялар, ассоциациялар, эвилелдер) спорттун хевирлеринин аайы-биле спорт судьяларының мергежилни бедидеринин талазы-биле курстарны, семинарларны эрттирерин хандыраар.

7 эге. Күш-культураның болгаш спорттун саң-хөө, медицина болгаш өске-даа хандырылгасы

21 чүүл. Тыва Республикага күш-культураны болгаш спортту акашландыраары

1. Тыва Республиканың чарыгдалдар үндүрер хүлээлгезинге хамааржыр чүүлдер:

1) күш-культура болгаш спорт талазы-биле республика программаларын болгаш төлөвилелдерин база муниципалдар аразының программаларын болгаш төлөвилелдерин организастаары болгаш боттандыраары;

2) республиканың албан езузунуң күш-культура хемчеглерин болгаш спортчу хемчеглерин база муниципалдар аразының албан езузунуң күш-культура хемчеглерин болгаш спортчу хемчеглерин эрттирерин организастаары;

3) спортчу белеткелдин девискээр төптөрүнүн ажил-чорудулганын хандыраары;

4) Тыва Республиканың спортчу чыынды командаларының материал-техниктиг хандырылгасы, ооң иштинде спортчу дериг-херекселдер-биле, саң-хөө, эртем-методиктиг, медицина-биологтук, эмчи хандырылгасы, ооң иштинде оларның девискээрлер аразының спортчу маргылдааларына, Бүгү-россияның спортчу маргылдааларына болгаш делегей чергелиг спортчу маргылдааларга белеткелин болгаш ол спортчу маргылдааларга оларның киржилгезин хандыраары;

5) инвалидтерин болгаш кадыкшылының аайы-биле кызыгаарлаттыг аргалары кижилерин күш-культуразын болгаш спортун сайзырадырын хандыраары.

2. Тыва Республиканың күрүнө эрге-чагырга органнары Тыва Республиканың

бюджединиң акша-хөрөңгизи-биле Россия Федерациязының спортчу чыынды командаларының делегей чергелиг спортчу маргылдааларга белеткелинин талазы-биле хемчеглерни, а ол ышкаш Тыва Республиканың күрүнө эрге-чагырга органнарының оларга дамчыттыг күш-культура болгаш спорт талазы-биле бүрүн эргелерин боттандыраарына хамаарыштыр оларның киржилгези-биле холбашкан өске-даа хемчеглерни хандыраар эргелиг.

3. Бюджеттен дашкаар дөстөрдөн кирген акша-хөрөңги күш-культураны болгаш спортту сайзырадырынга бюджет санаашкыннарын кызыраарына үндөзүн болбас.

4. Күш-культураны болгаш спортту акашландыраары Россия Федерациязының хоойлужудулганын езугаар хоруваан дөстөрдөн боттандырып болур.

22 чүүл. Тыва Республикага күш-культураны болгаш спорттун медицина хандырылгасы

1. Күш-культура болгаш спорт-биле хаара туттунган кижилерниң медицина хандырылгасына кирер чүүлдер:

1) ол кижилерниң кадыкшыл байдалын доктаамал контролдаары;

2) ол кижилерниң кадыкшыл байдалына күш-шыдал чүктешкизиниң салдарлыг болурунун үнелели;

3) профилактика болгаш ол кижилерниң аарыгларын база оларның кемдээшкинин эмнээри, оларны кадык кылдыр экиртири;

4) күш-культурада болгаш спортта ажыглаттынып турар аргалар болгаш методтар-биле оларның кадыкшылын катап эгидери.

2. Күш-культура хемчеглеринин база (азы) спорт хемчеглеринин организакчылары киржикчилерниң медицина дузазын хандыраар ужурулуг.

3. Кадык камгалалы болгаш кадык камгалалының күрүнө системазын организастаар талазы-биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы бодунуң баш миннир айтырылганын иштинге:

1) күш-культура болгаш спорт-биле, ооң иштинде спорт-кадыкшыл туризми-биле ажилдап турар кижилерге эмчи хыналдазын организастаар, спорттун аңгы-аңгы хевирлеринин талазы-биле Бүгү-россияның болгаш делегей чергелиг спортчу хемчеглерге Тыва Республиканың чыынды командазын болгаш спорт курлавырларын белеткээринин эмчи хандырылгасына киржир;

2) аарыглар профилактикаларынга болгаш эмнээринге күш-культураның кол компонентилерин үре-түннелдиг ажыглаарының айтырылганы-биле кадык камгалалының специалисттерин белеткелин болгаш мергежилни бедидерин, а ол ышкаш спортчу медицина талазы-биле эмчи контролон болгаш эмнээшкин күш-культуразын организастаар болгаш боттандыраар;

3) хамаатылар-биле күш-культура-кадыкшылга ажылын чорудуп турар эмчи-күш-культура диспансерлерин, тургузукчу медицинаны болгаш келдередилгениң төптөрүн, консультативтиг-диагностика пунктуларын болгаш кабинеттерин, эмнээшкин күш-культуразының болгаш спортчу медицина төптөрүн тургузар; ол диспансерлерни, пунктуларны, төптөрн болгаш кабинеттерни тускай аппаратуралар болгаш медицина дериг-херексели-биле дерип кылыр;

4) Тыва Республиканың чурттакчы чонунга амыдыралдың кадык-чаагай омур-хевирин тургузары-биле күш-культураны болгаш спорттун бар аргаларын тускай угланыышкынныг пропагандалаарын боттандыраар.

8 эге. Түңнел кезээ

23 чүүл. Бо Хоойлуну хажытканы дээш албан-дужаалдыг кижилерниң хары-салгазы

Бо Хоойлунуң дүрүмнерин хажыткан албан-дужаалдыг кижилер Россия Федерациязының хоойлужудулгасына дүүштүр харысалгага онаажыр.

24 чүүл. Бо Хоойлунуң күштүг болуп кирери

1. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эрткенде күштүг болур.

2. 2005 чылдың декабрь 30-де №1593 УХ-1 «Тыва Республикага күш-культура болгаш спорт дугайында» (Тувинская правда, 2005 чылдың декабрь 30-де) Тыва Республиканың Хоойлузун күжүн чидирген деп санаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
№ 1127 УХ-11

2009 чылдың февраль 12.

Уран чүүл

ШИЛИП ТУРГАШ КӨРЭЭЛИҢЕР

Сөөлгү үеде найысылал Кызылдың аңгы-аңгы культура албан черлеринин сценазындан концерттер үзүлбестээнин көрүкчүлөр эскерип-ле тур боор. Назы-хар аайы-биле көрүкчүлөр сонуургаанын шилип ап көрүп турар.

Чоокта чаа бо айыңы эгезинде Тываның болгаш Россияның уран чүүлүнүн алдарлыг ажилдакчызы Анатолий Серенниң «Одагда хар» деп концертин дыка-ла сонуургадыыс. Ында ыры бүрүзүнүн төөгүзүн, бижиттинген чылын, ооң сөзүнүн авторун болгаш композиторун – шуптузун тайылбырлап тургаш, ырлап турар. Дыка ынак, бүгү назыда ырлажып келген ырылары-выс дугайында безин дыка хөй чаа-чаа чүүлдерни ол концерттен билип алдыыс. Чамдык концерттерге кандыг ийик, ырының адын адап каар, күүседикчизин адап каар. Шүлүкчүнү-даа, композиторну-даа адавас, сцена этиказына ол канчап-даа таарышпас чүүл-дүр. Алдар-аттыг артистерниң безин концерттинге ыңдыг боорга, дыка эпчок, оон эртсе, авторларын шын эвес кылдыр чарлай бээр таварылгалар турар.

Март 9-та хөгжүм-шин театрына Борбак-оол Салчактың «Ынак-шылдың чырыткызы» деп концерти болган. Ооң мурнунда чылдарда эвээш олуттуг залдыг филармонияга концертин көргүзүп турганда, көрүксез кижилер шупту кирип шыдавас турган, ам дыка-ла эки болду, көрүксез кижилер шупту көргөн. «Тыва Республиканың алдарлыг артизи» атты тыпсыр дуга-

йында доктаалына ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.В. Кара-оол адын салып каан дээн өөрүнчүг медээни ол концертке дыңнадыыс. Өөрүшкүгө чалгынналган ыраажы көрүкчүлерин ол кезээ хоюг, чараш үнү-биле улам магадатты.

Март 13-те Тыва Республиканың уран чүүлүнүн алдарлыг ажилдакчызы, Тываның күрүнө шаңналының лауреады Альберт Хомушку «Чүгле сенде» деп концертин көрүкчүлеринге бараалгатты. Ону композитор ажил-херезинин 20 чыл болган оюнга тураскааткан. Хөй тала-лыг салым-чаянныг бо аныяк кижини көрүкчүлери, шынап-ла, дыңнаксап, көрүксей бергени көскү. Филармонияның залында ол кезээ хостуг олут чок. Актер, режиссер, композитор, аранжировщик, ыраажы – бо-ла бүгү мергежилдеринин кайызын-даа ап көөр болза, Альберт Кировович Хомушку оларның кайызынга-даа төлөптиг дээрзи чигзиниг чок.

«Чүгле сенде»... Концерттин ады ол. Композитор ону чаа ырызының ады-биле адаан. А ол ырының сөзүн ТКУ-нун башкызы Клара Куулар бижээн. «Дүштүн дүлгээзини» деп шүлүк номун ажыдып-каш-ла, «Чүгле сенде» деп шүлүктү көрүп кагдым. Ону номчупкан дораан аялга бажымга кире хонуп

келген» — деп, Альберт Хомушку авторну сценаже чалап алгаш, чугаалап турду. Шынап-ла, езулуг тыва аяныг, чараш ыры төрүттүнгенин ырының бодун дыңнааш, бүзүредивис. Альберт Хомушку ону чаптанчыг кыстарының иези, эргим эжи, өөнүн ишти Лара Хомушкага тураскааткан болду. Ханы уткалыг, чараш шүлүктү башкы кымга тураскаатканын ол сценага үнүп келген турда, айтырып сонуургаар турган де.

Ийи кезектен тургустунган улуг концертинде Альберт Хомушкунун хөй-ле чаа ырлары чаңгыланды. Эдуард Мижиттин, бодунун сөстеринге бижээн ырлары дыка-ла чараш-тыр. «Чүгле бодунун эвес, өске ынак композиторларымның ырларын ырлаарына база ынак кижини мен» — дээш, Туранга ажилдап-чурттап чораан чаңгыс чер-чурттуг акызы (Бай-Тайга) Григорий Яковлевич Базырын «Шончалым» (сөзү З. Намзырайны) деп ырызын ырлаарга, залга орган байтайгажылар салым-чаянныг композиторну сактып, үргүлчүлөлдиг адыш часкаашкыннары-биле үдеди. Черле ынакш ыры бүрүзүн, оон сөзүн кым бижээни, кандыг байдалда төрүттүнгени Альберт Хомушку тодаргай тайылбырлап, солун төөгүлери чугаалап турду. Авторларын ыраажы кижини ынакш хундүлээр ужурулуг чүве-дир ийин, харын. Аныяктар бо үстүнде чугаалааным культура ажилдакчыларындан үлөгер алып болза эки.

Альберт Хомушкунун концер-

тинде ооң чаңгыскурсчулары — Чойганмаа Кара-Сал болгаш Тыва Республиканың алдарлыг артизи Эльвира Докулак олар киржип, чырык өртемчейден элекке ырай берген эштери Римма Сарыг-Хуура биле Сергей Ондарның ырлап чораан ырларын («Аскым-кежини авайымны» С. Дачын-Хөө, «Кызылым сен» К. Чооду) сеткил хайныышкын-биле күүсеттилер.

Ава дугайында Альберт Хомушкунун чараш ырызының соонда сценаже композиторунун авазы Серенмаа Доржуевна Хомушку үнүп келгеш, куспак долу боодал чечектерни оглунга сөнөди. «Авам бо-дур, ол 73 харлыг, ынчалза-даа ам-даа чиик-сергек, биске өмөк-өмөк болуп, ажы-төлүнүн ажы-төлүн өстүржүп чоруур» — дээш, авазын ол чылыг куспактады.

Серенмаа Доржуевнага тураскаадып, концерттин башкарыкчызы, Бай-Тайганың база бир салым-чаянныг ыраажы оглу, чаа-ла Тыва Республиканың алдарлыг артизи атты алган Борбак-оол Салчак чаңгыс чер-чурттуг акылары Чүлдүм Каң-оол биле Борис Чамбыттың «Улуг Көөп-Сөөк чуртумаыны» деп ырызын ырлап берди.

Альберт Хомушку чогадыкчы ажилдары-биле ам-даа бисти өөртүр дээрзи чугаажок.

Март 8-те база-ла филармонияга «Авай, утпас мен» деп концертин Игорь Ондар өөрү-биле байырлал таварыштыр бүгү херээжен чонга байыр чедирип бараалгаткан. 3

биле 6 шакта болур турган концерт көрүкчүлериң дилээ-биле 1 база 8 шакта немей болган. Ынчап кээрге, чаңгыс хүнде ол аныяктар дөрт концертти көргүскен. Көрүкчүлериң күзели күштүг болганда, ыңдыг-ла ыйнаан. Аныяктар аныяктарны сонуургавайн канчаар.

Концерттер-ле хөй дээрзин чугааладым. Ынчалза-даа оларның аразында солун эвестери база таварышкылаарын бистиң редакцияга Кызыл кожуундан Ирина Байырың чагаазында мынчаар бижээн: «Байырлалда хөгжүм-шин театрынга «Акшазы хөй кадай болза-2» деп концертти көрдүм. Концерттин программасы таптыг белеткел чок, күүселделер эрги, катапталынып турар, херээжен чонга тураскааткан ыры чок. Чүгле Станислав Ирилдин ырларын сонуургадыыс. Концерт солун эвес дээрзин чүгле мен эвес, а дыка хөй көрүкчүлөр чугаалажып турду. Акша-төгөрик берге үеде чонну ынчаар карак ажыттаарга болур бе?»

Чоннуң караа көскү, кулаа дыгыжы болгай. Театрның административизы бо авторнуң шүгүмчүлелинге хамаарыштыр чогуур хемчегни алып ужурулуг.

Эргим көрүкчүлөр, бистиң солуннуң номчукчулары! Концерт-оюн хөй-дүр, таптыг шилип тургаш көрүп чаңгыгаалыңар. «Дириг хөгжүм клубу» күрүнө филармониясында ажилдап турар болгай. Ооң хөгжүмчүлериң концерттери удаа-дараа болуп турар. Ону сонуургап көрүңер даан. Ала-кайгаар сагыш-сеткил көдүрлүп келир, тааланчыг, чараш, чоргааранчыг.

Светлана БАЛЧЫР,
«Шынның» корр.

Кикбоксинг

ДАЙЫНЧЫ ЭШТЕРИН
САКТЫП...

Март 13-15 хүннеринде Кызылда «Сүбедей» спорткомплекске кикбоксингнинг фулл-контакт хевиринге 1990 чылдан өрү назылыг эр кижилер база 1991-1992 чылдарда төрүттүнгөн элээди оолдар аразында республика чергелиг ээлчеглиг маргылдаа болуп эрткен.

Тыва Республиканың Кикбоксинг федерациязының (президентизи В.М.Бартына-Сады) уштап-баштап эрттирип турары бо маргылдааны каш чыл иштинде ТР-ниң Иштики херектер яамызының тускай кезектерининг Соңгу Кавказ девискээринге конститушчу корумчуруму тудуп турар үеде чок апарган сес ажилдакчызының чырык аттарынга тураскаадып эрттирип турар.

Маргылдаага ниитизи-биле 32 элээди болгаш 36 улуг кикбоксер киришкен. Оларга ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оол байыр чедирген. Черле ынчаш Чазак Даргазының дыка хөй маргылдааларга боду кээп, спортчуларның чедишкенин дээш көрүкчүлөр-биле бир дөмей аарып, а чамдык таварылгаларда маргылдааларга дорт кирип турары демдеглексенчиг. Бо удаа база ооң маргылдаага аалчы болуп киришкени спортчуларның хей-аьды көдүргөн.

Эрткен маргылдааның киржик-

чилерининг аразында республикада хамаанчок, делегейде ады-сураа билдингир апарган кикбоксерлар турган. Оларның бирээзинге делегей чемпиону, ОМОН-чу Родион Хертекти адаарга-ла, четчир.

Маргылдаага киржип турган өске-даа шыырак спортчуларның аттары көрүкчүлөргө колдуу база билдингир турбуже, чогул рингиге демисел канчаарга-даа дөмей-ле чидиг болган.

Уш хүн дургузунда уламчылаан маргылдааның түннелинде элээди оолдар аразында Эрзинден Артыш Соян (45 кг), Кызылдан Орлан Сымчаан-оол (48 кг чедир деңзиге), Эртине Монгуш (51 кг), Вячеслав Хуурак (54 кг), Сылдыс Сендаа (57 кг), Саян Саян-оол (60 кг), бо оолдарның дөгереги элээди оолдарның Кызылдың спорт база республиканың олимпийжи кул-лавырлар школаларының сургуулдары), Чаа-Хөлдөн Буян Дапьян (63,5 кг), Александр Чуруто (71 кг) болгаш Начын Шоолай (91 кг) олар

бирги черлерни чаалап алганнар.

Элээди оолдар аразында болган маргылдаага «Эң чараш техника» деп тускай шаңналды Буян Дапьянга база «Тиилелгеже чүткүл дээш» деп шаңналды Беккер Оор-жакка тывыскан.

Эр улус аразында Ак-Довурактан Шолбан Саая (51 кг), Кызылдан Чаяан Сенди-оол (54 кг), Эдуард Салчак (57 кг), Замир Мамедов (60 кг), Улуг-Хем кожуундан Айдыс Куулар (63,5 кг), Кызылдан Түмөттей Шыырап (71 кг), Айдын Монгуш (75 кг), Родион Хертек (81 кг), Бай-Тайга кожуундан Омак Шоолай (91 кг) олар чемпионнаан.

Улуг улус аразында «Эң чараш техника» деп тускай шаңналды Чаяан Сенди-оолга (элээди уруг-ларның спорт школазы) база «Тиилелгеже чүткүл дээш» деп шаңналды Айдын Сарыгларга (ОМОН) тывыскан.

Маргылдааның тиилекчилеринге болгаш шаңналдыг черлерни элээн спортчуларга медальдарны, дипломнарны болгаш өртектик белектерни ТР-ниң Күш-культура болгаш спорт агентилели, ТР-ниң Иштики херектер яамызының ОМОН болгаш ОМОН кезектерининг төлээлери болгаш ТР-ниң Кикбоксинг федерациязы тывыскан.

Чемпионнар бо айның төнчүзүнде Новокузнецк хоорайга эртер Сибирь федералдыг округтун бирги чери дээш маргылдаага (элээди оолдар) болгаш чемпионатка (улуг улус) киржир.

Спорт килдизи.

Төрүттүнгөн хүнүңер-биле!

Бистин дунмавыс Роза Сатовна ЧАНЧЫЫ частын баштайгы чырык, чылыг айы – март 19-та чартык чүс чыл болган байырлалын демдегледип турар. Дунмавыс садыг шугумунда хөй чылдар иштинде шаңнал-макталдыг ажилдап чоруур. «Күш-ажылдың хоочуну» хүндүлел бижиктинг эдилекчизи, дунмаларының, өг-бүлезининг быжыг чөлөнгижи. Ынчангаш дунмавыска кадыкшылды, аас-кежикти, күзелдери бүдүп, хей-аьды бедик чоруурун сеткиливис ханызындан күзедивис.

Хүндүткел-биле,

Конгарларның өг-бүлезинден.

Тыва Республиканың 60 Маадыр аттыг
национал музейи экскурсия-өөредилге
килдизининг кол болгаш башкарыкчы
специалистерининг хостуг олуттарында
КОНКУРСТУ чарлап тур

Мергежил талазы-биле негелделер:

- 22-ден 35 хар чедир назылыг;
- дээди эртемниг, аргалыг болза төөгү, биология талазы-биле эртем;
- немелде билиглери (семинарлар, курстар, тренингилер);
- реклама, өөөредилге албан черлеринге ажилдаан арга-дуржулгазы болгаш ажил стажы.

Конкурса киржирде:

- хууда билдиришкенин, бодунуң холунуң үжүү-биле долдурганы база ат салганы анкетаны;
- паспортунуң хоолгазын;
- профессионал билиин, ажил стажын болгаш квалификациязын шынзыткан документини,
- 3x4 хемчээлдиг фото-чурук (1);
- ооң мурнунда ажилдап турган черинден рекомендацияны дужаар.

Билдиришкенин болгаш документилерни дараазында адресче чорудар: 667000, Кызыл хоорай, Титов кудумчузу, 30, тел.2-28-04, кадрлар килдизи.

Чарлал парлалгага үнгөн хүнден эгелеп 30 хонуктун дургузунда документилерни хүлээп алыр.

ДЫҢНАДЫГ

Каа-Хем кожуунуң чагырга черининг адынга «Динас» арат (фермер) ажил-агыының баштыңы хамааты А.Ч.Ооржактан Тыва Республиканың Каа-Хем кожуунда Суг-Бажы суурнуң девискээринде көдээ ажил-агый черлеринге хамаарышкан ниити шөлү 80 га хемчээлдиг, №17:04:1101002:18 кадастр дугаарлыг Теректиг деп черни хуу дузалал ажил-агый чорударында 49 чыл хуусаалыг хөлезилелге бээрин дилээн билдиришкенин келгенин барымдаалааш, күштүг болуп турар хоойлунуң негелдезинге дүүштүр Каа-Хем кожуунуң чагырга чери ук дыңнадыгны солунга парлаанының соонда 30 хонук дургузунда айыткан черни ук хамаатыга арендага аңгылап бээрин шийтирилээн.

ДАЧАНЫ САДЫП ТУР МЕН

Солагай талакы эрикте 5-ки одуругда турар бажыңныг, гаражтыг дачаны садып тур мен. 1 дугаар автобус доктаамы.

Харылзажыр телефоннары: 2-32-23, 8-923-262-84-63.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазы Төлээлекчилер палатазының депутаты Валентина Одурековна Дөмүр-оолга болгаш чоок кижилеринге ооң өөнүн ээзи

Менге Дордумович
ДӨМҮР-ООЛДУҢ

мөчээни-биле ханы кажыыдалын илередип тур.

Тыва Республиканың Өөөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызы Кызыл хоорайның муниципалдыг өөөредилге албан чери № 9 гимназияның директору Валентина Одурековна Дөмүр-оолга ооң өөнүн ээзи

Менге Дордумович
ДӨМҮР-ООЛДУҢ

аар аарыгдан мөчээни-биле ханы кажыыдалын илередип тур.

ЧАГЫГЛАРНЫ
ХҮЛЭЭП ЭГЕЛЭЭН

Тыва Республиканың Аңныыр болгаш балык ажил-агыының талазы-биле күрүне комитеди Тыва Республиканың суг объектилеринден балык тударының талазы-биле чагыгларны хүлээп ап эгелээн.

2009 чылда суг биокурлавырларын тудуп алырын чөпшээрээн ниити хем-чээлдери:

Суг биокурлавыр-ларынның хевир	Квота, тонназы
Ленок	3,25
Сазан	0,1
Хариус	19,3
Плотва	207
Пелядь	21
Елец	4,5
Сиг	9,1
Карась	13,5
Налим	15,2
Линь	0,1
Шука	29
Окунь	76
Язь	7,65
Ерш	0,45
Лещ	110
Осман	70

Чагыгларны дараазында адрессте хүлээп ап турар: Тыва Республика, Кызыл хоорай, Московская кудумчузу, 2а, 1-ги каът, ТР-ниң Аңныыр талазы-биле күрүне комитеди.

Чагыгларны ук чарлал парлат-тынган хүнден эгелээш, 30 хонуктун дургузунда хүлээп алыр.

ШЕРИГ АЛБАНЫГЛАРНЫҢ
ӨГ-БҮЛЕЛЕРИНГЕ

2009 чылдың январь 1-ден эгелеп келдиришкени-биле албан эрттирип турар болгаш Соңгу Кавказ девискээрге террористерге удур операцияларга киришкеш, Соңгу Кавказ-биле кызыгаарлашкан девискээрлерге болгаш Чечен Республикага ок-чепсектиг демиселге киришкенин түннелинде инвалид апарган азы ис чок читкен болгаш мөчээн шериг албаныгларның уругларының кадыкшыл быжыглар чайгы дыштанылгазын эрттиреринге дузаламчы акшаларны бээринин дугайында Дүрүмнерни бадылаан.

Дүрүмде айтылган шериг албаныгларның школа назылыг (15 харга чедир) уругларында дузаламчы акшаны төлээр.

Ооң хемчээли район коэффицентизин киригени-биле республиканың кожууннарның хөй кезинде 14400 рубльге дең. Дузаламчы акшаларны бүдүн чыл дургузунда уругларның кадыкшыл быжыглар санаторийлерининг 24 хонук үргүлчүлээр ээлчээниг путевкаларының өртээн төлээринге кам-галаттыгган хамаатыларның уругларында төлээр.

Дузаламчы акшаның алыкчылары чыл санында март 1-ге чедир бодунуң чурттап турар адресин айыткан азы Россия Федерациязының Ажаалга банкызының организациязынга (филиалында болгаш кезээнге) ажиткан агар санныг реквизиттерин дараазында документилерни:

- а) шериг комиссариатының адазын шериг албанынче кыйгыртканын бадыткаан справка (кыйгырткан черинден алыр);
- б) ис чок читкен, мөчээн болгаш мөчээнин деп санап турарын бадыткаан документининг хоолгазы;
- в) уругнуң төрүттүнгенин дугайында херечилелин хоолгазы;
- г) дузаламчы алыкчызының уруг-биле кады чурттап турарының дугайында чурттап турар черинден справка;
- д) тус чер бот-башкарылгазының органының уругну ажаап-карактаарын, азырадыкчызы кылдыр бадылаанының дугайында шийтирининг хоолгазын кошкаш, дужаар.

Сонуургалдыг кижилер Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының өг-бүле, уруглар болгаш дүрген социал албанының (каб.313) килдизинге келири чугула.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.

Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажил-агый, очулга — 2-17-09, үлетпур — 2-40-77. e-mail:shyn@tyva.ru

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тыраж 9320. Чагыг 28. Номерни парлалгаже дужаганы: график өзугаар — 22.00, херек кырында — 20.00.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100